

Diplomová práce

2010

Bc. Barbora Kozáková

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra filosofie a religionistiky

Diplomová práce

VZKŘÍŠENÍ A SVOBODNÁ VŮLE Z POHLEDU KŘEŠŤANSKÉ GNÓZE

Vedoucí práce: Doc. Tomáš Machula, Ph.D., Th.D.

Autor práce: Bc. Barbora Kozáková

Studijní obor: Učitelství náboženství a etiky

Forma studia: Kombinovaná

Ročník: V.

2010

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

22. července 2010

vlastnoruční podpis studentky

Děkuji vedoucímu diplomové práce Doc. Tomáši Machulovi, Ph.D., Th.D.
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 VYMEZENÍ VÝZNAMU POJMU GNOSIS	8
1.1 Gnostické písemné prameny.....	10
1.2 Nález v Nag Hammadí.....	11
2 KONCEPTY GNOSTICKÉ FILOSOFIE	12
2.1 Základní charakteristika gnostického mýtu a filosofie.....	12
2.2 Zmrtvýchvstání Krista z pohledu ortodoxního a gnostického.....	14
2.2.1 Vzkříšení z pohledu Nového zákona	17
2.2.1.1 Příčiny preference doslovného výkladu vzkříšení.....	19
2.2.1.2 Od zmrtvýchvstání k církevní hierarchii.....	21
2.2.2 Gnostický pohled na zmrtvýchvstání.....	23
2.2.3 Střet pohledů na zmrtvýchvstání.....	25
2.2.4 Charakteristiky příběhu o vzkříšení.....	30
2.2.5 Interpretace gnostického pojetí vzkříšení Krista.....	32
2.2.6 Střet interpretačních pohledů z hlediska tradičně církevního	34
2.3 Boží podstata a lidská svobodná vůle.....	38
2.3.1 Volba Adama a Evy v zahradě Eden.....	40
2.3.2 Jeden Bůh, dva bohové.....	42
2.3.3 Spor o boží Jednotu.....	45
2.3.4 Vnější podoba církve jako obraz vnitřní svobody.....	49
2.3.5 Interpretační spor o příběh Adama a Evy.....	56
2.3.6 Morální důsledky interpretace příběhu Adama a Evy.....	63
ZÁVĚR.....	74
Seznam literatury a pramenů.....	76
Seznam zkratek	78
Abstrakt.....	79

ÚVOD

V této práci bych chtěla podat krátké shrnutí nám do dnešního dne dochované historie a pramenů starověkého gnostického hnutí a jejích hlavních představitelů, společně se stručnou historií studia gnosticizmu. Dále bych se chtěla zmínit a zahrnout i další náboženská hnutí a jednotlivce, kteří i poté, co hlas gnóze na konci starověku utichl, vykazují svými myšlenkami a postoji blízkost tomuto neobvyklému filosoficko-náboženskému proudu. Přibližně od 19. století, společně s ožívajícím zájmem o východní a blízkovýchodní staré kultury, a zejména po objevu v Nag Hammadi po 2. světové válce, zaznamenáváme nebývalý zájem o stará náboženství, gnosticizmus nevyjímaje.

Mým cílem je též pokusit se načrtnout určité charakteristické znaky gnostického mýtu, který ve své obecné podobě je jakýmsi svorníkem a spojujícím prvkem všech, co do formy a myšlenek různých, pramenů, ze kterých dnes naše poznání o podobě starověkého gnosticizmu rekonstruujeme. Dále v symbolickém rámci, který je sdílen též s později konkurenčním oficiálním církevním učením popsat jejich rozdílnost.

Za účelem jistého zobecnění tak v rámci práce kladu proti sobě stanoviska a teologická východiska, která pro zjednodušení nazývám ortodoxní, nebo tradiční církevní, oproti stanoviskům a pohledům gnostickým. Jsem si vědoma zjednodušení, kterého se tímto dopouštím, neboť existuje řada autorů považovaných za „církevní“ s velmi gnostickými názory a naopak. Sami starověcí gnostici a církevní otcové, i „běžní křesťané“ se pravděpodobně mezi sebou dlouhou dobu nijak ostře nevymezovali, jednalo se o navzájem se ovlivňující myšlenková hnutí, která teprve časem vykrytalizovala do nám známé podoby, a teprve postupně jeden z nich utichnul, či jako podzemní řeka plynul dějinami spíše ve skrytosti. Nicméně považuji tuto zkratku za nezbytnou pro účel textové komparace, vzhledem k nutnosti ji provést na tak malé ploše této práce.

Zaměřím se zejména na postavu Spasitele Ježíše Krista a jeho vzkříšení z mrtvých tak, jak je popsáno v Novém Zákonu a tak, jak nám ho různé popisy

zachovaly zejména v cenném nálezu z Nag Hammadí. Pokusím se provést srovnání odpovídajících momentů příběhu a zamyslet se nad motivy a důvody, které vedly k postupnému přiklonění se k novozákonní variantě tak, jak ji známe dnes.

Dále se zaměřím na všelidský problém otázky svobodné vůle člověka a jeho vztahu k Bohu, resp. Demiurgovi podle gnostiků, který bych chtěla zkoumat na příběhu Adama a Evy a jejich vyhnání z ráje. Způsob, jak se k němu staví gnostická literatura a tradiční biblický výklad dle mého názoru zřetelně demonstruje i širší rozpory a východiska obou směrů a zároveň dovoluje vyzdvihnout cenné myšlenkové rozdíly.

Pomineme-li ojedinělé prvorepublikové dílo J. Matouška, soustředí se české knihy o gnosticismu zejména kolem jména prof. Pokorného. Díky jeho dlouholeté snaze vyšla v češtině řada knih na téma gnóze. Nejznámějším populárně naučným titulem je pravděpodobně *Píseň o perle* a poslední roky vycházející edice *Rukopisy z Nag Hammadí*.

Téma práce vznikalo postupně, s mým zájmem, který byl vzbuzen nejprve četbou knihy *Píseň o perle* od prof. Pokorného, později popularizačními přednáškami prof. Stephana Hoellera, které jsou dostupné ze stránek www.gnosis.org. Nejvíce mě k tématu gnóze přiblížily knihy od prof. Elaine Pagelové, od které často přebírám způsob argumentace. Zejména její přístup ke vztahu světské struktury církve a duchovních východisek gnostických a církevních mě zpočátku velmi zaujal. Je snad shodou náhod, že klasické a celosvětově pravděpodobně nejuznávanější dílo od Kurta Rudolpha – *Gnóze*, vyšlo v českém překladu v průběhu psaní mé práce. Z jeho knihy jsem ve své práci také ve velké míře čerpala. A v neposlední řadě mě inspirovala pozoruhodná poloautobiografická kniha Jeana Doresseho – *The Secret Books of the Egyptian Gnostics*, který se sám podílel na získání části Nag Hammadského kodexu.

Co se ukázek textů týče, čerpala jsem, bylo-li to možné, z českých překladů z okruhu prof. Pokorného, v některých případech i z edice *Bibliotheca gnostica*

(např. Tajný spis Janův, Ireneovy a Hippolitovy spisy), jakkoliv si uvědomuji diskutabilnost celé edice. Přesto ne vždy byl jakýkoliv český překlad k dispozici, a tak jsem se musela uchýlit v některých případech k vlastnímu překladu z angličtiny. Souhrnné vydání nálezů z Nag Hammadí v angličtině s komentářem od prof. Robinsona se pak stalo předlohou k mým překladům z angličtiny. Snažila jsem se dodržet odkazy na citace z Nag Hammadské knihovny (Nag Hammadi Library - NHL) podle mezinárodního úzu, který ovšem v české literatuře není vždy dodržován. V neposlední řadě musím zmínit jako cenný zdroj českou revue Theofil, dostupnou na internetu, a řadu dalších anglických zdrojů zejména s texty svatých otců, jmenovitě stránku www.archive.org. Citace překládané z angličtiny ponechávám v původním znění názvů spisů. Pro české citace z Bible jsem použila nový překlad „Bible pro 21. století.“

Těžiště práce je věnováno textové komparaci gnostického a církevního pohledu na předem vytyčená témata a následné reflexi, zamyšlení nad příčinami a důsledky těchto rozdílů.

1 VYMEZENÍ VÝZNAMU POJMU GNOSIS

Pojem *gnóze* je odvozen od starořeckého slova *gnosis*, „poznání“. Tento široký náboženský a myšlenkový proud vzniknul na počátku našeho letopočtu ve východním Středomoří a přežíval v různých podobách až do vrcholného středověku¹.

Termín *gnóze* lze nalézt v Novém zákoně, do kterého pronikl ze židovství přes Septuagintu a měl označovat náboženské „poznání zjevené, nepocházející z rozumu“². Je to termín, který byl používán jak gnostiky, tak pravověrnými křesťany.

Oproti dřívějšímu názoru, kdy za původ *gnóze* bylo považováno samo křesťanství, se většina dnešních badatelů se shoduje na tom, že *gnóze* i křesťanství vznikly na sobě nezávisle. Nicméně okamžitý dialog, který mezi oběma proudy nastal, představuje základní předpoklad formulace církevních věroučných článků tak, jak je známe dnes³.

Gnóze si na rozdíl od jiných svých současníků nedochovala do současné doby charakter živého náboženství⁴. Proto jediným možným způsobem, jak ji posuzovat je za pomoci dochovaných spisů a záznamů lidí, kteří ji jako živou tradici prožívali, nebo o ní referovali, ať již z pohledu sympatizujícího, nebo vyloženě odsuzujícího. Jedním z možných pohledů na gnostickou filosofii je sama podstata zkušenosti, na jejímž základě stojí. Je to zejména důraz na rozdíl mezi zdrojem onoho „vědění“, „poznání“ a také způsob jeho předávání.

Gnóze reprezentovala duchovní orientaci typickou spíše pro systémy východní – hinduismus nebo buddhismus (sanskrtské slovo *jñána* - *gnosis*). Jedná se zejména o úsilí o splynutí s božstvem, „negace klasických hodnot a umlčení

¹ Např. hnutí manichejců, bogomilů, katarů.

² CULDAUTOVÁ, Francine. *Nástin gnostické teologie*. 1. Vyd. Praha : Oikoymenth, 1999. Str. 38.

³ POKORNÝ, Petr. *Píseň o perle*. Praha : Vyšehrad, 1998. Str. 11.

⁴ Za výjimku lze považovat dosud živé náboženství mandejské na území dnešního Iráku a Iránu.

smyslů za účelem mystického poznání a vystoupení z času“.⁵ Nejedná se tedy v tomto případě o nějaký spekulativní metafyzický filosofický systém, jak je gnózi někdy vytýkáno. Také nejde o teoretické, nebo pouhé faktografické poznání, nýbrž o přímou zkušenost jedince, jako opak víry ve sdělenou doktrínu nebo dogma. Je to rozdíl mezi osobní zkušeností a zážitkem v protikladu s tím, co William James nazval „Vírou ve víru někoho druhého“. Jeden z velkých novodobých příznivců gnóze, psycholog C. G. Jung, vždy obhajoval gnózi jako systém popisující osobní (ve smyslu konkrétním člověkem prožité) transcendentní zkušenost v určitém rámci naproti námitkám, že jde o jakési intelektuální metafyzické spekulace⁶.

Culdautová⁷ v podobném duchu uvádí postupně se vymezující rozdíl mezi pojmy gnosis a pistis. Na nich lze ukázat, jak se gnostici vyhlašovali proti užití pojmu pistis – víra, jako něčeho přináležejícího církevním pravověrným křesťanům a psychické sféře demiurgova světa stvoření. Proti tomuto pojmu kladli gnosis – poznání na úrovni božské jiskry v člověku a tím jeho pravé podstaty.

Historicky se v církevním kontextu „pojem gnóze, gnostik, stává od přibližně 3. století pojmem záporným, označujícím bludné učení“.⁸ V roce 1966 se sešlo mnoho předních znalců gnóze na mezinárodní konferenci v italské Messině a vytvořili soubor specifik a poznávacích znaků, podle kterých nadále bude definován pojem gnóze a gnosticismus. Shodují se v názoru, že gnóze je „poznáním božských mystérií, které je vyhrazeno elitě“. Na druhé straně je gnosticismus „koherentním souborem charakteristik, které mohou být shrnuty do myšlenky božské jiskry v člověku, odvozující se z božské říše, padlé do tohoto světa osudovosti, narození a smrti, jež potřebuje být probuzena božským

⁵ POKORNÝ, Petr. *Píseň o perle*. Praha : Vyšehrad, 1998. Str. 12.

⁶ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Www.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>. Přednáška [Jung the Gnostic](#).

⁷ CULDAUTOVÁ, Francine. *Nástin gnostické teologie*. 1. Vyd. Praha : Oikoyemnh, 1999. Str. 38.

⁸ POKORNÝ, Petr. *Píseň o perle*. Praha : Vyšehrad, 1998. Str. 14.

protějškem já, aby byla nakonec sjednocena“.⁹ A lze tedy mluvit o gnózi i v rámci jiných systémů. Nicméně toto doporučení se neujalo zřejmě proto, že „označení dané zvnějšku je vhodné pouze tehdy, opírá-li se o pojem příznačný pro skupinu, která jím má být charakterizována“.¹⁰

1.1 Gnostické písemné prameny

Až do relativně nedávného velkého objevu knihovny v Nag Hammadí v roce 1945, nebyly badatelům k dispozici téměř žádné přímé prameny gnostického učení. Kromě kodexů nalezených v 18. a 19. stol. – kodex Askewianus, kodex Brucianus a Berlínský kodex, se jednalo zejména o prameny nepřímé. Ty pocházely především od odpůrců gnóze, píšících církevních otců. Problémem při studiu těchto pramenů zůstává především fakt, že zachovaná apologetická díla nesloužila primárně pouze k prostému popisu a přetlumočení gnostického učení, nýbrž zpravidla k jeho popření, vyvrácení, což se projevilo i na občasné nepřesném nebo zkresleném záznamu.

Za nedostatkem přímých pramenů stojí na jedné straně zřejmá perzekuce a pravděpodobné ničení gnostických děl ze strany postupně se prosadivšího hlavního proudu církevní teologie, která považovala gnostické učení za herezi. Dalším důvodem malého počtu dochovaných děl je samotný charakter gnostického učení, spíše esoterický a světsky se neprosazující, na rozdíl od misijního a veřejného evangelizačního způsobu zvěstování katolické církve, když pomineme fenomén manichejský. Poznání nebylo předáváno pravděpodobně primárně díly psanými, ale pouze slovem přímo od již zasvěcených učitelů vybraným žákům.

⁹ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th edition. New York : Shambhala,2003. Str 10.

¹⁰ POKORNÝ, Petr. *Píseň o perle*. Praha : Vyšehrad, 1998. Str. 15.

1.2 Nález v Nag Hammadí

Knihovna z Nag Hammadí je z hlediska dosavadních dostupných zdrojů pokladnicí koptských textů, většinou do té doby neznámých. Texty knihovny z Nag Hammadí byly objeveny zhruba v prosinci roku 1945 poblíž Nag Hammadí v Horním Egyptě. Příběh nálezů je velmi dramatický a trvalo mnoho let, než byl veřejnosti předložen kompletní překlad. V posledních letech se o vydávání podstatné části textů přeložených do češtiny zaslouhuje tým pod vedením prof. Pokorného a prof. Oertera.

Samotná historie nálezů velmi spletitá a podává o ní zprávu ve zkratce v předmluvě k vydání prvního svazku Rukopisů z Nag Hammadí prof. Pokorný¹¹, který se společně s prof. Robinsonem na vykopávkách v Nag Hammadí podílel. Část knihy Jeana Doresseho¹², který se sám také podílel na objevu a vydání rukopisů, podává zprávu o historii objevu a místy připomíná spíše detektivní román, nežli popis práce historika archeologa. V neposlední řadě ze známých jmen lze uvést slavného psychoanalytika C. G. Junga, jehož nadace díky nizozemskému historikovi Gillesu Quispellovi zakoupila první kodex knihovny, který od té doby nese jeho jméno.

Soubor nálezů ze 4. - 5. století se skládá ze třinácti kodexů, čítajících celkově 52 spisů, přičemž některé spisy jsou obsaženy dvakrát i třikrát. Kromě variant známých novozákonních textů a textů, z nichž do té doby byly známy pouze útržky se jedná o řadu spisů nově objevených, které svým záběrem pokrývají nejenom gnostické učení. Nalezneme zde spisy křesťanské, hermetické, dokonce i část Platónova díla.

¹¹ *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 38.

¹² DORESSE, Jean. *The secret books of the Egyptian gnostics*. Rochester : Inner tradition, 1986. 387 s. Kapitola Story of the discovery.

2 KONCEPTY GNOSTICKÉ FILOSOFIE

V této kapitole bych se chtěla pokusit o obecnou stručnou charakteristiku základních konceptů gnostického mýtu, který v sobě koncentruje hlavní myšlenky toho, co lze nazývat gnostickým pohledem na svět a jeho podstatu. Jedná se jednak o stručné obecné prvky mýtu a následně pokus o hlubší rozebrání problému Spasitelova vzkříšení a lidské svobodné vůle na základě textové analýzy a srovnání biblických textů příběhu Adama a Evy z knihy Genesis a textů z nálezu knihovny v Nag Hammadí.

2.1 Základní charakteristika gnostického mýtu a filosofie

Není snadné vystihnout společné znaky tak širokého a rozmanitého proudu, kterým gnosticismus v prvních stoletích našeho letopočtu ve Středozeří byl. Většina autorů se shoduje na tom, že společným prvkem, spojujícím všechny varianty učení je variace na počáteční kosmogonický mýtus. Po prostudování dostupných zdrojů jsem se pokusila o formulaci základních styčných bodů a společných prvků, kterými lze tento mýtus charakterizovat.^{13 14 15 16 17 18}

Na počátku byla Jednota, ta se rozdělila na mnohost, ze které vše povstalo. Stvořené je tedy svou podstatou součástí Jednoho, ne jím stvořené.

Důsledkem rozdělení je stvoření světa nižších bytostí. Stvořitel Demiurg/Jehova je odcizen od Jednoty, zapomněl na ni. V aktu demiurgova stvoření světa je v podstatě vysvětlen vznik a existence zla. Zlo je nevědomost. Hřích je oddělenost od původní Jednoty.

¹³ *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 284 s.

¹⁴ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

¹⁵ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. www.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>. Přednáška „[Gnosticism: New Light on the Ancient Tradition](#)“.

¹⁶ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

¹⁷ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006. 432s.

¹⁸ CULDAUTOVÁ, Francine. *Nástin gnostické teologie*. 1. Vyd. Praha : Oikoymenh, 1999. 82 s.

Emanace moudrosti Sofia (zpravidla ženská emanace) se podílí na stvoření. Stvoření nižších bytostí někdy pobíhá v párech, tzn. syzygiích. Jedním z možných podání je obraz Demiurga, pozorujícího na obloze Nebeského Člověka a utvoří jeho obraz, formu na zemi. Obraz je však bezduchý a proto se nad ním Sofie smiluje a vdechne mu Ducha, božskou jiskru.

V Demiurgem stvořeném vesmíru – fyzickém i psychickém - existují strážci, Archonti. Zabraňují člověku v poznání o jeho pravém původu, udržují ho v nevědomosti a vytváří prostředí pro skutečnou podstatu člověka nepřátelské. Podporují nastavení systému nepřátelského vůči lidskému Duchu a jeho božské podstatě. Gnostický mýtus nechápe stvořený svět jako „dobrý“.

Člověk je světem a jeho zákony spoutáván. Jsou tím myšleny zákony jak čistě fyzikální, tak i zákony a nařízení světská, často je jako zdrojem spoutávání zmiňován i zákon Mojžíšův. Gnostik na počátku své cesty cítí tento stav jako plný frustrace a omezení.

Lidstvo je jako Adam, spáč otupený nevědomostí a udržován v nevědomosti nevědomostí. Jediným způsobem, jak tento stav změnit je probudit se.

Až do této chvíle by mohlo být gnostickému mýtu vytýkáno to samé, co bývá někdy vytýkáno buddhismu, totiž pesimistický, až nihilistický pohled na svět a život. Zůstával by svého druhu existencialistickou reflexí bez dalšího výhledu a možnosti na zlepšení situace, vysvobození. Avšak gnostický mýtus má ještě další charakteristiky:

Každý člověk má svého vnitřního Člověka, božskou jiskru a z toho plynoucí naději a možnost se probudit. Tuto jiskru nelze ztotožnit s celým lidským tělem, ale je pouze jednou ze tří součástí – hylé, psyché, pneuma – kterou je právě pneuma. Před probuzením prochází člověk utrpením, jak je například popsáno v Evangelii Pravdy nebo Písni o perle. Je to období, kdy gnostik naplno prožívá svou spoutanost a utrpení, které z ní pramení.

Poznání a probuzení přichází k člověku „zjevením“. Často je zprostředkován spasitelskou postavou Ježíše Krista. Je to svého druhu vnitřní aha! zážitek jiné skutečnosti. Je to zážitek, o kterém gnostici říkají, že je možný. Nemění se suma

vědomostí, nejedná se o racionální, nebo zcela kognitivní proces, ale o celkovou změnu vědomí a celého světonázoru a vnímání skutečnosti, použijeme-li dnešní psychologické termíny.

Valentinos píše, že takovéto probuzení jednotlivce není pouze individuální záležitostí, ale kosmickou událostí. Člověk tak nezmění pouze sebe, ale celý vesmír. Dovedeno do důsledku pak lze snad na gnostické snažení aplikovat i moderní tezi, že „cílem univerza je opět se sjednotit.“¹⁹

2.2 Zmrtvýchvstání Krista z pohledu ortodoxního a gnostického²⁰

Podle současných badatelů je v podstatě beze sporu fakt, že postava gnostického Spasitele je předkřesťanského původu a lze s velkou jistotou dokázat, že dokonce v „některých případech je postava Krista až dodatečně do gnostických spisů včleněna“.²¹ Kristus se tak až sekundárně stává důležitou součástí gnostické kosmogonie a lze se pouze domnívat, jakým způsobem se tento proces odehrával v době, kdy docházelo k vzájemnému ovlivňování gnostického a křesťanského pohledu. V postavě Ježíše Krista gnostici nalézají jiný způsob vyjádření myšlenky „velkého Autogena (ze sebe sama zrozeného), Krista, Neviditelného Ducha“²², se kterým pracuje např. Tajný spis Janův. Podobně jako do Nového zákona přešla pravděpodobně gnostická myšlenka Logu na začátku Janova evangelia:

¹⁹ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Www.gnosis.org. Dostupné z WWW: <http://www.gnosis.org>. Přednáška „[Gnosticism: New Light on the Ancient Tradition](#)“.

²⁰ V této a v následujících kapitolách, zabývajících se pohledem na Kristovo zmrtvýchvstání jsem se myšlenkově opírala zejména o dílo PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol? a dále knihou RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006.

²¹ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006., Kapitola Nature and Structure, str. 148.

²² Tajný spis Janův, NHC II,1; KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 74.

„Na počátku bylo Slovo (Logos)
a to Slovo bylo u Boha
a to Slovo bylo Bůh“.²³

Pagelsová uvádí jako základní moment, ve kterém je symbolicky obsažena radikálnost křesťanské víry její prohlášení, totiž, že „Ježíš Kristus vstal třetího dne z mrtvých“. Na rozdíl od jiných náboženství, která také oslavují koloběh života a smrti, křesťanství v tomto bodě trvá na tom, že v jednom určitém historickém okamžiku se cyklus obrátil a mrtvý znovu ožil. Pro Ježíšovy následovníky je tento okamžik bodem zvratu v historii světa, známka příchodu jeho konce. Je to svým způsobem prohlášení velmi radikální. Ortodoxní křesťané od té doby vyznávají svou víru v to, že Ježíš Kristus vstal třetího dne z mrtvých, i když je otázkou, kolik ze současných křesťanů tomuto vyznání skutečně doslova věří.

Gnostické pojetí není zdaleka tak jednoznačné a nelze jej vyjádřit takto jednoduše. Klíčovým radikálním slovem bych v jejich případě označila spíše výraz „Probuzení“. Postava Krista, jakožto Spasitele, je z tohoto pohledu až druhotná, je pouze jednou z forem, kterou Logos – Posel Světla může nabývat. Je to zřejmě tato větší schopnost abstrakce, která poskytla gnostikům v podobě křesťanství vhodnou platformu pro vyjádření svých myšlenek na postavě „jejich“ Ježíše Krista.

Uvedení této křesťanské postavy Krista jako Spasitele do gnostického pojetí soteriologie vede podle K. Rudolfa k několika důsledkům, jejichž plody můžeme později sledovat na vývoji křesťanského myšlení až do současnosti.

Prvním důsledkem, který lze nazvat historizací Krista lze sledovat zejména z pohledu gnostického vzhledem ke křesťanství. Z opačného pohledu se jedná zase spíše o mytologizaci. Dalším důsledkem je tzv. doketismus, podle něž Kristus Spasitel byl pouze zdánlivě člověkem z masa a kostí, netrpěl skutečně a nebyl opravdu ukřižován.

²³ J 1:1

Velká část původních křesťanských zdrojů však trvá na to, že to byl skutečně člověk – Ježíš – kdo vstal z mrtvých. Co je výjimečné na těchto prohlášeních, je fakt, že Ježíšovi učedníci a přátelé netvrdí, že „ho viděli“ v podobě halucinace, nebo „ducha“, ale že viděli skutečnou lidskou postavu, jak o tom podává zprávu evangelium podle Lukáše.

„Zatímco o tom mluvili, stanul uprostřed nich Ježíš. ‚Pokoj vám,‘ řekl.³⁷ Oni si ale v hrozném úleku mysleli, že vidí ducha. Řekl jim tedy: ‚Proč jste tak vylekaní? Proč jste na pochybách? ³⁹Podívejte se na mé ruce a nohy – jsem to já! Dotkněte se mě a přesvědčte se: duch přece nemá maso a kosti; jak vidíte, já je mám!‘ Po těch slovech jim ukázal ruce i nohy. Když stále nemohli samou radostí uvěřit a jen se divili, zeptal se jich: ‚Máte tu něco k jídlu?‘ Podali mu tedy kus pečené ryby, on si ji vzal a pojedl před nimi.“²⁴

Popis nenechává příliš prostoru pro interpretaci jinou, než že se jedná o tělo z masa a kostí. Nepřežila pouze nesmrtelná duše, což by nebylo nic zase tak zvláštního vzhledem k jiným náboženstvím. Křesťané však tvrdili něco mnohem méně obvyklého, až nepravděpodobného. Totiž, že smrt jako taková byla překonána. Petr ve skutcích apoštolů srovnává Ježíšovu smrt se smrtí krále Davida, který zemřel a byl pochován v hrobě, na rozdíl od Ježíše, který zemřel a z hrobu vstal.

„Bratři, o praotci Davidovi vám mohu směle říci, že zemřel a byl pochován – jeho hrob tu máme dodneška! Jako prorok ale věděl, co mu Bůh zaslíbil: přísahal mu, že na jeho trůn posadí jednoho z jeho vlastních potomků. Když říkal, že jeho duše nezůstane v záhrobí a jeho tělo nepodlehne rozkladu, předvídal tedy Mesiášovo vzkříšení. A právě Ježíše Bůh vzkřísil – my všichni jsme toho svědkové! Byl vyvýšen na Boží pravici, přijal od Otce zaslíbení Ducha svatého a to, co teď vidíte a slyšíte, je jeho vylití. David přece nevystoupil do nebe, ale sám říká: ‚Hospodin řekl mému Pánu: Sed’ po mé

²⁴ L 24:36-43

pravici, než ti tvé nepřátele k nohám položím.‘ At’ si je všechen lid Izraele jist, že Bůh učinil Pánem a Mesiášem právě Ježíše, kterého jste ukřižovali!“²⁵

E. Pagelsová zmiňuje Tertulliána (okolo roku 190 n. l.), který zastává ortodoxní postoj: stejně jako Kristus vstal z mrtvých z hrobu, tak každý věřící by měl očekávat vzkříšení těla. „O spáse duše, myslím, není potřeba se přít, neboť i většina pohanů ji přijímá, nebo alespoň nepopírá. Ovšem, co je vzkříšeno je také toto tělo s krví, zpevněné kostmi a protkané nervy a cévami“. Tertullián podle Pagelsové přijímá myšlenku Kristova utrpení, smrti a vzkříšení a trvá na tom, že „je nutné ji věřit, neboť je absurdní!“²⁶

Přesto někteří křesťané, ti, které by Tertullián nazval heretiky, s tímto nesouhlasí. Ačkoliv nepopírají fakt vzkříšení, odmítají doslovnou interpretaci těchto událostí. Gnostičtí křesťané se spíše kloní k názoru, že člověk, který zažil vzkříšení, nebo znovuzrození se setkává s Ježíšem spíše na spirituální úrovni. To se může stát ve snu, transu, vizi nebo v jakémsi druhu duchovního osvětlení.

2.2.1 Vzkříšení z pohledu Nového zákona

Je na místě se ptát, proč církve přijala doslovný výklad vzkříšení, zejména když v samotném Novém Zákonu nalézáme jeho nejednoznačné pojetí. Vedle citované verze Lukáše, je podobný příběh např. v evangeliu podle Jana.

„Potom řekl Tomášovi: ‚Polož sem prst. Podívej se na mé ruce. Natáhni ruku a vlož mi ji do boku. Přestaň být nevěřící a začni věřit.‘ ‚Můj Pán a můj Bůh!‘ zvolal Tomáš. ‚Uvěřil jsi, protože jsi mě viděl,‘ řekl mu Ježíš. ‚Blaze těm, kteří neviděli, a uvěřili.‘“²⁷

²⁵ Sk 2:29-36

²⁶ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol? str. 5, ovšem autenticita výroku je mnohými badateli dnes zpochybňována.

²⁷ J 20:27-29

Ale jiná podání naznačují možnost jiného pohledu.

„Potom se dvěma z nich ukázal *jiným způsobem* na cestě, když šli na venkov. Šli tedy a oznámili to ostatním. Ani těm neuvěřili.“²⁸

Nebo příběh v Lukášovi 24:13-32, který končí náhlým Ježíšovým zmizením.

„Vtom se jim otevřely oči a poznali ho, ale on jim náhle zmizel.“²⁹

Či příběh Marie plačící u hrobu, která Ježíše poznala, ale on jí zakáže se ho dotýkat.

„Ndrž mě,‘ řekl jí Ježíš. ‚Ještě jsem nevystoupil ke svému Otci. Jdi ale k mým bratrům a vyříd’ jim: Vystupuji ke svému Otci a k vašemu Otci, ke svému Bohu a k vašemu Bohu.“³⁰

Tedy některé příběhy Nového zákona zcela jasně mluví o doslovném pojetí, jiné ponechávají prostor pro jiné interpretace. Dalo by se říct, že obecně lidé pod nějakým tlakem, nebo ve vypjatých chvílích cítí Ježíšovu přítomnost. Podobně by se dal interpretovat i Pavlův zážitek při cestě do Damašku.

„Když už se cestou blížil k Damašku, náhle ho obklopilo světlo z nebe. Padl na zem a uslyšel hlas: ‚Saule, Saule, proč mě pronásleduješ?‘ Zeptal se: ‚Kdo jsi, Pane?‘ Ten odpověděl: ‚Já jsem Ježíš, kterého ty pronásleduješ. Vstaň a jdi do města; tam se dozvíš, co máš dělat.‘ Muži v Saulově doprovodu zůstali stát bez hlesu; slyšeli totiž hlas, ale nikoho neviděli. Když se Saul zvedl ze země, otevřel oči, ale nic neviděl. Museli ho do Damašku odvést za ruku.“³¹

Jiná verze příběhu mluví o tom, že Pavlovi společníci Ježíšův hlas neslyšeli.

²⁸ Mk 16:12

²⁹ L 24:31

³⁰ J 20:17

³¹ Sk 9:3-8

„Když už jsem se cestou blížil k Damašku, okolo poledne mě náhle obklopilo veliké světlo z nebe. Padl jsem na zem a uslyšel hlas: ‚Saule, Saule, proč mě pronásleduješ?‘ Zeptal jsem se: ‚Kdo jsi, Pane?‘ a on odpověděl: ‚Já jsem Ježíš Nazaretský, kterého ty pronásleduješ.‘ Moji společníci viděli světlo; hlas, který ke mně mluvil, ale neslyšeli.“³²

A jakkoliv je Pavel považován za zastávce vzkříšení jako základu křesťanské víry, píše například Korintským:

„Říkám vám, bratři, že tělo a krev nemůže mít podíl na Božím království a smrtelnost nemůže mít podíl na nesmrtelnosti.“³³

2.2.1.1 Příčiny preference doslovného výkladu vzkříšení

Jestliže přijmeme výchozí předpoklad, že podání Ježíšova vzkříšení, jak jsou zapsána v Novém zákoně, umožňují širší spektrum interpretací, nabízí se otázka, z jakých důvodů a proč se církev časem přiklonila k doslovnému výkladu. Např. E. Pagelsová navrhuje zodpovězení této otázky vzhledem k politickému a mocenskému vlivu, který se na ni váže. Její úvaha směřuje k myšlence, že doslovný výklad vzkříšení svým způsobem mocensky legitimizuje autoritu těch, kteří tohoto vzkříšení byli svědky, a tedy zajišťuje udržení předávání moci v okruhu lidí a nástupců apoštola Petra, který je považován za Ježíšem vyvoleného a také prvního, který vzkříšení zažil.

Již byla zmíněna myšlenka o přejmutí postavy Krista gnostiky, pro které nabýval pouze jiné formy coby Logos, Spasitele, tedy stal se jiným vyjádřením již existujícího symbolu. V době po Kristově ukřižování a postupného šíření křesťanství se objevilo větší množství skupin, nárokujících si pravý výklad učení, nebo používajících živou zvěst čerstvé události. Už jenom na diskutovaném pojetí

³² Sk 22:6-9

³³ 1K 15:50

vzkříšení je to patrné. Jediným svorníkem a společným článkem pro všechny byl Kristus, resp. pravděpodobně historická postava Ježíše Krista. Za jeho života se zřejmě nikdo z žáků nesnažil jeho autoritu zpochybnit, nebo řešit otázku vedení a hierarchie. Na toto téma odpovídá Janovi a Jakubovi Ježíš:

„Ježíš je ale zavolal k sobě a řekl jim: ‚Víte, že věhlasní vládcové národů nad nimi panují a jejich velikáni nad nimi užívají moc. Tak to ale mezi vámi nebude. Kdo by mezi vámi chtěl být veliký, ať je vaším služebníkem. Kdo by mezi vámi chtěl být první, ať je otrokem všech.‘“³⁴

Podle záznamů se hnutí po Ježíšově popravě rozptýlilo, jako stádo bez pastýře. Ovšem v tu chvíli se objevuje zpráva v evangeliu podle Lukáše, totiž

„jak říkají: ‚Pán opravdu vstal z mrtvých. Ukázal se Šimonovi!‘“³⁵

Šimon (Petr) je podle záznamu již za Ježíšova rozpoznán jako „skála, na které vystaví svou církev“, což je považováno i za legitimizaci svatopetrské tradice:

„Ty jsi Mesiáš, Syn živého Boha!‘ odpověděl mu Šimon Petr. ‚Blaze tobě, Šimone, synu Jonášův,‘ řekl mu na to Ježíš. ‚Tohle ses nedozvěděl od žádného člověka, ale zjevil ti to můj Otec v nebesích. A já ti říkám, že jsi Petr a na té skále postavím svou církev a brány pekla ji nepřemohou. Dám ti klíče nebeského království: cokoli svážeš na zemi, bude svázáno v nebi, a cokoli na zemi rozvážeš, bude rozvázáno v nebi.‘“³⁶

Podobně jako v Ježíšově dialogu s Petrem v evangeliu podle Jana:

„Po snídani se Ježíš zeptal Šimona Petra: ‚Šimone Janův, miluješ mě více než oni?‘ ‚Ano, Pane,‘ odpověděl mu. ‚Ty víš, že tě mám rád.‘ Ježíš mu na to řekl: ‚Pas mé beránky.‘ Potom se ho zeptal podruhé:

³⁴ Mk 10:42-44

³⁵ Lk 24:34

³⁶ Mt 16:16-19

„Šimone Janův, miluješ mě?“ „Ano, Pane,“ odpověděl mu. „Ty víš, že tě mám rád.“ Tehdy mu Ježíš řekl: „Pečuj o mé ovce.“³⁷

2.2.1.2 Od Zmrtvýchvstání k církevní hierarchii

Podle Hanse von Campenhausena to, co spojovalo skupinku kolem postavy Ježíše a organizaci, která nejpozději přibližně za 200 let poté měla hierarchickou podobu biskupů, kněží a jáhnů bylo právě tvrzení o Ježíšově zmrtvýchvstání. Protože „Petr byl prvním, komu se Ježíš zjevil po své smrti.“³⁸ S tímto tvrzením lze polemizovat již na základě novozákonního textu, protože Marek i Jan zmiňují jako prvního svědka Ježíšova vzkříšení shodně Marii.

„⁹V neděli ráno, když Ježíš vstal z mrtvých, ukázal se nejdříve Marii Magdaléně, z níž kdysi vyhnal sedm démonů.“³⁹

„Po těch slovech se obrátila a uviděla tam stát Ježíše (nevěděla ale, že je to on). „Proč pláčeš, ženo?“ zeptal se jí Ježíš. „Koho hledáš?“ V domnění, že je to zahradník, odpověděla: „Pane, jestli jsi ho odnesl ty, řekni mi, kam jsi ho dal, ať si ho mohu odnést.“ „Marie!“ řekl jí Ježíš. Obrátila se a zvolala hebrejsky: „Rabboni!“ (což znamená „Učiteli“).“⁴⁰

Podle von Campenhausena politický dopad skutečnosti, kdo byl svědkem prvního Ježíšova zjevení byl značný, což demonstruje na tradici Jeruzalémské církve, kde byl za zakladatele církve považován Jakub, Ježíšův bratr, nikoliv Petr.

V Novém zákoně jsou tedy zmínky o několika Ježíšových zjevení různým lidem. Apoštol Pavel dokonce zmiňuje událost, kdy se Ježíš zjevil pěti stům lidí najednou. Církevní stanovisko se ale postupem času klonilo spíše tomu názoru, že

³⁷ J 21:15-16

³⁸ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol? Str. 7.

³⁹ Mk 16:9

⁴⁰ J 20:14-16

pouze některá zjevení jsou takového druhu, že delegují na dotyčné také určité pravomoci. Jsou to zjevení, která se udála zejména Petrovi a ostatním jedenácti apoštolům.

„Jedenáct učedníků pak odešlo do Galileje na horu, kterou jim Ježíš určil. A když ho spatřili, klaněli se mu, i když někteří pochybovali.“⁴¹

„Zatímco o tom mluvili, stanul uprostřed nich Ježíš. ‚Pokoj vám,‘ řekl. Oni si ale v hrozném úleku mysleli, že vidí ducha.“⁴²

„Večer téhož dne, onoho prvního dne v týdnu, se učedníci kvůli strachu z židovských představených sešli za zavřenými dveřmi. Vtom přišel Ježíš, postavil se doprostřed a řekl jim: ‚Pokoj vám.‘ Po těch slovech jim ukázal své ruce i bok. Učedníci byli šťastní, že vidí Pána.“⁴³

Ohledně delegování pravomoci pro šíření učení a také jako argument pro ustanovení autority církve je Ježíšovo poselství apoštolům při jeho zjevení:

„Ježíš k nim přistoupil a řekl: ‚Je mi dána veškerá moc na nebi i na zemi. Proto jděte. Získávejte učedníky ze všech národů, křtíte je ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého a učte je zachovávat všechno, co jsem vám přikázal. A hle, já jsem s vámi po všechny dny až do skonání světa.“⁴⁴

Ve skutcích apoštolů je zaznamenána scéna, ve které Petr jako mluvčí skupiny apoštolů navrhuje namísto Jidáše pro doplnění počtu dalšího člověka jako někoho, kdo se „musí stát spolu s námi svědkem jeho vzkříšení.“⁴⁵

Po čtyřiceti dnech opustil Ježíš učedníky ve své lidské podobě a „byl před jejich zraky vzat vzhůru a zmizel jim z očí v oblaku.“⁴⁶ Tedy tradiční pojetí zkušenosti s Ježíšovým zjevením říká, že nikdo nezíská bližší zážitek spojení

⁴¹ Mt 28:16-17

⁴² L 24:36-37

⁴³ J 20:19-20

⁴⁴ Mt 28:19-20

⁴⁵ Sk 1:22

⁴⁶ Sk 1:6

s Ježíšem, než učinili apoštolové v době po jeho smrti. Jsou zaznamenány další zážitky a zjevení, ovšem nemají takovou váhu, jako zážitky dvanácti vyvolených, zejména proto, že se udály mimo tento okruh a až po Ježíšově nanebevzetí. Jedná se např. o svědectví apoštola Pavla, nebo Štěpána.⁴⁷

Pagelsová ukazuje, jak tímto způsobem byla zajištěna kontinuita předávání moci a vedení církve v úzkém rámci několika apoštolů. Každý příští vedoucí představitel církevní skupiny musí prokázat, nebo alespoň tvrdit, že má poslání odvozené přímo od původní skupiny apoštolů. To, co apoštolové zažili, nemůže být v tomto smyslu překonáno a jejich následovníkům přísluší pouze uchovávat a předávat zprávu o tomto zážitku dalším generacím. I v dnešní době je papežova autorita založena na přímém pokračování tradice vedoucí až k apoštolu Petrovi, neboť byl podle této tradice prvním, kdo spatřil zmrtvýchvstání. O tom, zdali to je jediná možná interpretace výlučnosti apoštolské tradice bude ještě řeč dále.

2.2.2 Gnostický pohled na zmrtvýchvstání

Jak již bylo zmíněno, křesťané klonící se ke gnostickému pojetí tento pohled nepřijímali. Zmrtvýchvstání a vzkříšení podle nich nebylo jedinečnou dějinnou událostí, naopak ho chápali symbolicky jako způsob, jak lze pociťovat Krista v každém okamžiku. Okruh těch, kteří mohou zažít Kristovu přítomnost, se v tomto pojetí neomezuje pouze na původní apoštoly, vždyť ani oni často nechápali význam Ježíšových výroků. Pravý následovník pozemského Krista ho nikdy osobně spatřit nemusel, tak jako např. apoštol Pavel, jak sám píše „a naposledy ze všech se ukázal i mně, nedochůdčeti.“⁴⁸ Na druhou stranu se tento fakt může obrátit i ve výhodu, totiž setkání s Kristem na spirituální úrovni vnitřního zážitku.

⁴⁷ Sk 7:56

⁴⁸ 1K 15:8

V evangeliu podle Marka i Jana je zpráva o tom, že prvním svědkem Ježíšova vzkříšení byla Marie Magdalena. Podle gnostického Mariina Evangelia se Marie ptá Ježíše: „Pane, ten, kdo vidí vidění, vidí skrze duši nebo skrze ducha?“ a Ježíš odpovídá: „Nevidí skrze duši ani skrze ducha, ale myslí, která je mezi oběma. To je to, co vidí zjevení...“⁴⁹. V gnostickém Zjevení Petrově nacházíme Kristův popis toho, jak se zjevil Petrovi: „Já jsem rozumový duch, naplněný zářícím světlem, kterého jsi viděl se ke mně blížit. Naše rozumová Plnost spojuje dokonalé světlo s mým svatým Duchem.“⁵⁰

Tedy, i když gnostické spisy jasně naznačují, že Ježíšovo zjevení mělo podobu „vize“, nezavrhují ji jako fantazii, či halucinaci. Naopak, tato vidění jsou velebena a vyhledávána. Z nálezů v Nag Hammadí se dochoval dopis, který psal gnostický učitel svému žáku Reginovi:

„Nemysli, že zmrtvýchvstání jest iluzí. Ono není iluzí, nýbrž pravdou! Vskutku více přísluší se říci, že svět je iluzí, spíše nežli zmrtvýchvstání, které nastalo skrze Pána Spasitele, Ježíše Krista.“⁵¹ A dále popisuje charakter vzkříšení „Je to zjevením toho, co jest, a proměny věcí a přechodu do novosti...proto neuvažuj kuse, ó Regine, ani nepodrobuj svůj život tomuto tělu kvůli jednomyslnosti, ale unikni z toho rozdělení a pout a právě tak poznáš zmrtvýchvstání...proč o sobě neuvažuješ jako o vzkříšeném a k tomuto (již) přivedeném?“⁵²

Podobné myšlenky nalézáme také např. v gnostickém Filipově evangeliu, s téměř až posměšným nádechem vůči těm, kteří chápou vzkříšení doslovně.

⁴⁹ Mariino evangelium, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str. 246.

⁵⁰ Apocalypse of Peter, 83:10-15, NHC VII,3; *The Nag Hammadi library*. James M. Robinson. San Francisco : Harpers, 1990. Vlastní překlad.

⁵¹ Treatise on the resurrection 48:15-20 NHC I,4. Vlastní překlad.

⁵² Treatise on the resurrection 47:15- 49:20 NHC I,4. Vlastní překlad.

„Ti, kteří říkají, že nejprve zemřou a (potom) vstanou z mrtvých, se mýlí. Neobdrží-li zmrtvýchvstání za života, pak, když zemřou, nic neobdrží.“⁵³

„Říkáš, že je Duch v těle, a je to také světlo v těle. A je to i logos, který je v těle. Cokoliv řekneš, neřekneš nic mimo tělo. Je třeba vstát v těle, protože všechno v něm existuje.“⁵⁴

Možnost „potkat vzkříšeného Ježíše“ právě teď, v současnosti aktuálního lidského života se tak u gnostiků stává něčím hodným většího zájmu, než s jakým nahlížíme historické události, které se připisují Ježíšově postavě.

2.2.3 Střet pohledů na zmrtvýchvstání

Důležitým momentem, který byl s největší pravděpodobností způsoben střetem gnostického a křesťanského pohledu na postavu Ježíše Krista je postupné oddělení Krista jako Logu, Spasitele, Člověka od Ježíše – skutečného člověka. Gnostičtí teologové vidí rozdíl mezi nebeským věčným Kristem a dějinným Ježíšem z Nazareta a uvedli tak do historie pojem doketismu. Podle Irenea byl prvním doketistou jistý gnostik Kerintos, který tvrdil, že Ježíš se nezrodil z panny, ale spíše byl synem Marie a Josefa, tak jako ostatní lidé, snad jenom spravedlivější a moudřejší. Kristus k němu sestoupil po jeho křtu v podobě holubice a opět se od něj oddělil při ukřižování, tedy byl to Ježíš, který trpěl, ne Kristus, jakožto duchovní bytost. Gnostik Basilides podle Irenea dokonce tvrdí, že to nebyl Ježíš, kdo trpěl na kříži, ale Šimon Kyrénský a podle Hippolita tvrdí, že „utrpení Kristovo se událo proto, aby oddělil to, co se promíchalo“⁵⁵.

⁵³ Filipovo ev. 73:1-5, *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str 185.

⁵⁴ Filipovo ev. 57:15-30, *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str 185.

⁵⁵ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006., Kapitola Nature and Structure, str. 165.

Zajímavé srovnání gnostického a „ortodoxního“ pohledu máme v podobě popisu událostí po Ježíšově smrti, jestliže porovnáme např. záznam, jak je uveden v Markově evangeliu,

„V neděli ráno, když Ježíš vstal z mrtvých, ukázal se nejdříve Marii Magdaléně, z níž kdysi vyhnal sedm démonů. Ta šla a oznámila to těm, kdo bývali s ním a nyní truchlili a plakali. Když slyšeli, že žije a že ho viděla, neuvěřili.“⁵⁶

a tak, jak je příběh popsán v Mariině evangeliu poté, co apoštolové truchlí po Ježíšově smrti a následně Petr vyzve Marii, aby řekla „Spasitelova slova, která si pamatuješ, která znáš, ale my ne, ani jsme je neslyšeli“.

„Tehdy povstala Marie, všechny je pozdravila a řekla ke svým bratřím: ‚Neplačte a nermuťte se, ani nekolísejte - vždyť jeho milost bude plně s vámi a ochrání vás. Spíše však pojďme chválit jeho velikost, protože nás zhotovil a učinil nás lidmi.... Já‘, pravila, ‚jsem viděla Pána ve vidění a řekla mu: Pane, dnes jsem tě viděla ve vidění. On odpověděl a řekl mi: Blažená jsi, že ses neroztřásla při pohledu na mne. Neboť tam, kde je mysl, tam je poklad. Řekla jsem mu: Pane, ten, kdo vidí vidění, vidí skrze duši nebo skrze ducha? Spasitel odpověděl a řekl: Nevidí skrze duši ani skrze ducha, ale myslí, která je mezi oběma. To je to, co vidí zjevení a to je...“⁵⁷

Když Marie dokončí své vyprávění, vyvolá to zprvu mezi apoštoly vlnu nevole, zejména od Ondřeje a Petra.

„Odpověděl však Ondřej a řekl k bratřím: ‚Povězte, co chcete říct na to, co nám řekla. Já vůbec nevěřím, že to řekl Spasitel. Tyto nauky jsou jistě (plně) divných myšlenek.‘ Petr odpověděl a mluvil, co se týče těchto věcí,

⁵⁶ Mk 16:9-11

⁵⁷ Mariino evangelium 5:3-11, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str. 240.

stejně. Otázal se jich ohledně Spasitele: ‚Mluvil opravdu důvěrně se ženou a ne otevřeně s námi? Máme se snad všichni obrátit a poslouchat ji? Dal přednost jí před námi?‘ Tehdy se Marie rozplakala a řekla Petrovi: ‚Můj bratře Petře, co si to myslíš? Domníváš se, že jsem si to ve svém srdci vymyslela, nebo že lžu o Spasiteli?‘⁵⁸

Celé evangelium vyznívá však spíše v Marii prospěch – ‚ona je ta, která dokáže učedníku utiřit a obrátit jejich srdce od starostí o sebe k tomu, co je dobré‘⁵⁹. Situace se nakonec alespoň v tomto evangeliu uklidňuje, ovšem celé vyznění působí, jakoby se jednalo o symbolický střet ortodoxního názoru zastávaného Petrem proti Marii. Ta reprezentuje gnostika, jenž měl svou vizi Ježíše, která je pro něj tím nejautentičtějším vyjádřením a nehodlá se podřídit autoritě jiné, či uznat nadřazenost vize někoho jiného nad tou svou.

‚Odpověděl Lévi a řekl Petrovi: ‚Petře, ty jsi byl vždycky vznětlivý. Teď tě vidím přít se s ženou jako s nepřítelem. Ale kdyby ji Spasitel učinil toho hodnou, kdo jsi pak věru ty, že ji zavrhuješ? Spasitel ji jistě velmi dobře znal. Proto ji miloval více než nás. Spíše se styďme a oblečme dokonalého člověka a rozejděme se tak, jak nám přikázal a kážeme evangelium, nestanovujme žádná jiná nařízení nebo jiné zákony, než řekl Spasitel.‘⁶⁰

Ve smyslu politicko-mocenském jsou pro církve důsledky tohoto postoje poměrně závažné. Tak by každý mohl zpochybňovat autoritu a oprávnění vedení kohokoliv z vyvolené skupiny apoštolů, neboť nepovažuje jejich vidění vzkříšeného Krista za jediné možné a jediné legitimní. A podle dochovaných zpráv se tak skutečně dělo, gnostici zpochybňovali učení ortodoxní církve s poukazem na to, že se jedná o vnější, veřejné učení Ježíše Krista, zatímco gnostické učení se opírá o tajnou tradici, předávanou a známou pouze mezi

⁵⁸ Mariino evangelium 9:2-5, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.*. 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str 241.

⁵⁹ Tamtéž. Str. 236.

⁶⁰ Tamtéž. Str. 236.

nemnohými. Gnostický učitel Valentinus zaznamenává, „že Ježíš během svého života sdílel se svými učedníky některá tajemství, jež neměli znát nezasvěcení lidé.“⁶¹ Snad se dá hovořit o stejné myšlence vyjádřené v Markově evangeliu:

„Jakmile byl o samotě, ti, kdo byli s ním, se ho spolu s Dvanácti ptali na ta podobenství. ‚Vám je svěřeno tajemství Božího království,‘ odpověděl jim, ‚ale těm, kdo jsou vně, se to všechno děje v podobenstvích, aby ‚hleděli a hleděli, ale nechápali, poslouchali a slyšeli, ale nerozuměli, aby se snad neobrátili a nebylo jim odpuštěno.‘“⁶²

Nebo v evangeliu Matoušově podobně je vyjádřena myšlenka, že někteří z Ježíšových žáků uchovávali a předávali tajné učení pouze těm, kteří se ukázali být vhodní a zralí k „zasvěcení do pravé gnóze“:

„Tehdy k němu přistoupili učedníci a ptali se: ‚Proč s nimi mluvíš v podobenstvích?‘ ‚Vám je dáno znát tajemství nebeského království,‘ odpověděl jim, ‚ale jim to dáno není. Tomu, kdo má, totiž bude dáno a bude mít hojnost, ale tomu, kdo nemá, bude vzato i to, co má. Proto k nim mluvím v podobenstvích, že vidí, ale nevidí a slyší, ale neslyší ani nerozumějí.‘“⁶³

Jak upozorňuje Elaine Pagelsová v otázce ohledně „gnostické povahy apoštola Pavla“, tedy resp. zdali Pavel mluví o tom, že existuje i tajné učení, které je přístupné pouze zasvěceným. Ve svém dopise Korintským Pavel líčí svůj zážitek:

„Vím o člověku v Kristu, který byl před čtrnácti lety vytržen až do třetího nebe – nevím, zda v těle nebo mimo tělo, to ví Bůh. A vím, že ten

⁶¹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol? str. 14.

⁶² Mk 4:10-12

⁶³ Mt 13:10-13

člověk – nevím, zda v těle nebo bez těla, to ví Bůh – byl vytržen do ráje, kde slyšel nepopsatelné věci, které člověk ani nemůže vypovědět.“⁶⁴

A dále mluví o předávání poselství v tomto smyslu:

„Neduchovní člověk ovšem nepřijímá věci Božího Ducha, neboť jsou pro něj bláznovstvím, a nemůže je pochopit, neboť se jim dá rozumět jen duchovně. Kdo však je duchovní, může rozumět všemu, ačkoli jemu nikdo nerozumí.“⁶⁵

Pagelsová píše, že přes tradiční názor, totiž že Pavel nemluví o žádném tajném učení, se začínají takové názory mezi současnými teology objevovat a že podobný názor měli i starověcí gnostikové. Prý sám Valentinos prohlašoval, že se o těchto tajemstvích dozvěděl od Pavlova žáka Theudase.

V předmluvě k Filipovu evangeliu prof. Pokorný⁶⁶ připomíná zajímavý fakt, totiž že na gnostickém pojetí vzkříšení tohoto valentinsky laděného evangelia je pozoruhodné, jak do důsledku je zde až provokativně vyjádřeno opačné pořadí běžně chápaných událostí smrti a vzkříšení. Totiž v gnostickém pojetí by to mělo být první vzkříšení, myšleno duchovní probuzení v tomto světě a až poté smrt, myšleno fyzická smrt, jako zbavení se tělesné schránky, nepotřebné pro nesmrtelného Ducha. Upozorňuje zde také na to, že pokus interpretovat utrpení na kříži pozitivně se u valentinovců objevuje pravděpodobně pod vlivem Pavlových žáků. Podle tohoto pohledu Ježíš na kříži symbolizuje rozpolcenost člověka odděleného od Otce v opozici k jeho vzkříšené podobě symbolizující „plné lidství“.

⁶⁴ 2K 12:2-4

⁶⁵ 1K 2:14-15

⁶⁶ Filipovo evangelium, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str. 187.

2.2.4 Charakteristiky příběhu o vzkříšení

Je poměrně častým jevem, že gnostická evangelia, na rozdíl od těch synoptických, nezačínají Ježíšovým narozením a vyprávěním příběhu jeho života až do ukřižování, ale naopak v okamžiku jeho zmrtvýchvstání začínají. Například apokryfním Janově evangeliu promlouvá Kristus k Janovi poté, co uprchnul na poušť ve velkém zármutku.

„Okamžitě, jakmile jsem takto myslel, se otevřelo nebe a vše se rozzářilo světlem, které nebylo pozemské, a celý svět se zatřásl. Zděsil jsem se a vrhnul se na zem. A hle, zjevilo se mi dítě. Já ale viděl tu postavu coby starce, ve kterém je světlo! Pohlédl jsem na něj a nechápal ten zázrak. Jak je možné, že jsou ve světle jednotou, ačkoliv jsou jejich vnější formy různé? On mi řekl: „Jane, proč pochybuješ? Zkoumej sám sebe, neboť ti tento jev není cizí. Nebuď malomyslný. Já jsem ten, který je u vás věčně. Já jsem Otec, já jsem Matka, já jsem Syn. Já jsem ten Věčnějsoucí, ten Nesmísitelný, protože není nic, co by se s ním mísilo.“⁶⁷

V Petrově dopisu Filipovi je popsána scéna, kdy se apoštolové modlí na hoře Olivetské, když tu náhle:

„Poté se zjevilo velké světlo tak, že hory zářily z pohledu toho, kdo se zjevil. A hlas na ně zvolal řka, „Naslouchejte mým slovům, kterými k vám mohu mluvit. Proč se mne ptáte? Já jsem Ježíš Kristus, který je s vámi navěky.“⁶⁸

V Moudrosti Ježíše Krista je podobná scéna, kdy se Kristus zjevuje na hoře dvanácti učedníkům a sedmi ženám, které ho následovaly:

„Tu se jim zjevil Spasitel, ale ne ve své dřívější podobě, nýbrž v neviditelném duchu. Jeho vzhled se podobal velkému andělu světla a já

⁶⁷ Tajný spis Janův 1:30-2:7, NHC II,1; KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 66.

⁶⁸ Letter of Peter to Philip 134:10-18, NHC VIII, 2 Vlastní překlad.

jeho podobu nedokážu popsat. Takové vzezření nesnese smrtelné tělo, pouze čisté a dokonalé tělo toho druhu, jaké nám popisoval na Olivetské hoře v Galileji.“⁶⁹

Poslední příklad vezměme z Filipova evangelia, kdy se Ježíš zjevuje v mnoha podobách:

„Zjevil se totiž ne takový, jaký skutečně byl, ale zjevil se tak, aby ho mohli vidět. Zjevil se všem bytostem. Zjevil se velkým jako velký a malým jako malý. Zjevil se andělům jako anděl a lidem jako člověk. Proto se jeho logos skrývá přede všemi. Někteří ho viděli, ale mysleli si, že vidí sami sebe. Když se však zjevil svým učedníkům na hoře v celé své nádheře, nebyl malý. Stal se velikým. Zvětšil své učedníky, aby ho mohli spatřit v jeho velikosti.“⁷⁰

Rozdíl oproti synoptickým evangeliím je zřejmý – Kristus se nezjevuje jako člověk, nenabývá čistě lidské podoby, ale vystupuje a mluví ze světla, nebo nabývá různých podob, pro každého podle stupně jeho vlastní vyzrálosti.

Pagelsová cituje církevního otce Irenea, který zastává tradiční názor, který opírá autoritu a autentičnost synoptických evangelií o tvrzení, že byla napsána skutečnými Ježíšovými žáky:

„...mají více evangelií, než jich ve skutečnosti existuje a žádné z nich není bez kacířství. Neboť co, o čem píší...je zcela nepodobné tomu, co nám bylo předáno apoštoly.“⁷¹

⁶⁹ Moudrost Ježíše Krista, NHC III, 4; *Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. Str. 234.

⁷⁰ Filipovo evangelium 57-58, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str. 192.

⁷¹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979 Kapitola The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol? Str. 16.

2.2.5 Interpretace gnostického pojetí vzkříšení Krista

Dnes je již více než sporné, zdali evangelia byla skutečně napsána těmi, jejichž jména nesou a o původních apoštolech historicky nevíme takřka nic. Podobně gnostická díla jsou věnována různým učedníkům a podobně mohla být inspirována ranou tradicí, tak jako to bylo v případě evangelií synoptických. V každém případě alespoň některý z bodů Ireneova obvinění je pravdivý, totiž, že někteří gnostici otevřeně prohlašovali, že své poznání, „gnosis“ získali vlastním zážitkem.

Pojmenování evangelia podle určitého apoštola není jistě zcela náhodné. Jak připomíná Pagelsová, může symbolizovat „ducha“, nebo v případě Mariina evangelia vztah ke Spasiteli ve smyslu mystické jednoty mužského a ženského pólu.

Stejně tak jméno Tomáš, nebo Dydimos znamená dvojče, dvojník. Ve smyslu „Kdo nalezne smysl těchto slov, neokusí smrti.“⁷² Ježíšova slova Tomášovi jsou tak podle některých směřována vlastně ke čtenáři, jako je tomu třeba v Knize Tomášově (někdy uváděná pod názvem Kniha Tomáše atleta). Na druhou stranu M. Havrda⁷³ v předmluvě k Tomášově knize upozorňuje, že „dvojče“ je v dobovém židovském prostředí jméno mimořádně neobvyklé, je tedy možné, že se tedy opravdu jedná doslova o Ježíšova bratra:

„Protože se řeklo, že jsi jako můj dvojník a můj pravý přítel, zkoumej se a poznej, kdo opravdu jsi, jakým jsi byl a jakým budeš. Protože jsi nazýván mým bratrem, nesmíš o sobě upadat do nevědomosti. A já vím, že jsi již jistého poznání dosáhl, protože jsi mne již poznal – že jsem poznáním pravdy. Od té doby, co jsi mě ještě jako nevědomý následoval, dosáhl jsi již tohoto poznání a budeš nazýván „sebe sama poznávajícím“. Neboť kdo sebe sama nepoznal,

⁷² Tomášovo evangelium 1, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str. 89.

⁷³ Tomášova kniha, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str. 288.

nic nepoznal. Kdo však sebe sama poznal, dosáhl také již poznání o hloubce světa.“⁷⁴

Stephan Hoeller uvádí v jedné své přednášce (komparace jungiánské psychologie a gnostické mytologie) příklad⁷⁵ apokryfního evangelia podle Jana. Příběh začíná tím, že je Jan sklíčen pochybnostmi o Ježíšově úloze a roli a jejím smyslu. Pokud bychom takový proces nechápali slovníkem moderní psychologie jako např. aktivní imaginaci, pak proces podobného niterného dotazování by u nábožensky založeného člověka mohl mít formu dialogu s Kristem a může docházet i k tomu, že člověk ze svého nevědomí uslyší odpovědi, které mohou být i symbolicky doprovázeny určitými obrazy, či (snovými) vizemi. Pokud dotyčný cítí takového spojení s Kristem v návaznosti na to, co zažívali Kristovi učedníci, mohou se oni místo něj stát těmi tazateli a převede-li tento vnitřní dialog do literární podoby, zřejmě ho žádný se současníků – kromě ortodoxních - neobviní z podvodu, neboť „evangelium“ bylo psáno v duchu podle určitého apoštola. Naopak, podobně jako „umělci nebyli mezi sebou považováni za vyspělé a zralé, jestliže sami nestvořili nějaké dílo“⁷⁶, resp. svým svébytným způsobem nereprodukovali učení, kterého se jim dostalo. Dokladem takového umění snad mohou být třeba i výstřední díla jako je Hrom – Dokonalá mysl, psané celé formou paradoxních a zdánlivě nelogických tezí.

Toto tvrzení dokládá citacemi gnostického učitele Herakliona, Valentinova žáka, podle nějž nejprve lidé věří svědectví ostatních, ale následně objeví pravdu sami, podobně jako se jeho učiteli Valentinovi zjeví v podobě malého chlapce a promluví k němu, v podání jiného žáka Markuse zase v podobě ženy, která k němu promlouvá slovy:

⁷⁴ Tomášova kniha, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. Str. 290.

⁷⁵ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Www.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>. Přednáška [Jung the Gnostic](#) .

⁷⁶ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol? Str. 19.

„Chci ti ukázat samotnou Pravdu, neboť jsem ji přivedl seshora na zem, abys ji mohl spatřit bez závoje a porozumět její kráse.“⁷⁷

2.2.6 Střet interpretačních pohledů z hlediska tradičně církevního

Lze tedy na základě výše uvedeného, že hlavní rozdíl mezi těmi, kdo měli různá vidění a vize, která pak i různým způsobem zaznamenávali (např. sv. Jan od Kříže, nebo sv. Terezie od Ježíše) a gnostiky spočíval zejména v tom, že základním vztažným dílem a kritériem posouzení pro křesťany vždy zůstávala Bible a apoštolská tradice a jejich vize by ji měla alespoň principiálně potvrzovat. Cokoliv nad to je kacířské. Pagelsová cituje v tomto smyslu z Ireneova díla *Proti kacířství*:

„...jako bohatý člověk, který ukládá peníze do banky, tak apoštolové vložili do církve vše to, co patří Pravdě...takže každý, kdo chce, si z této vody života může nabrat...“⁷⁸

Oproti ortodoxnímu pohledu na apoštolskou tradici stojí gnostická představa, s více uvolněným přístupem k individuální interpretaci. To je pohled, který opět Ireneus kritizuje:

„Považují se za ‚dospělé‘, takže nikdo se s nimi nemůže rovnat v jejich poznání, ani když člověk zmíní Petra nebo Pavla, či některého z dalších apoštolů...myslí si, že našli více než apoštolové a že apoštolové hlásali evangelium stále ještě pod příliš velkým židovským vlivem...a oni se považují za moudřejší a chytřejší než apoštolové...a moudřejší než kněží.“⁷⁹

⁷⁷ Tamtéž. Str. 20.

⁷⁸ Tamtéž. Str. 21.

⁷⁹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola *The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol?* Str. 21.

Ovšem ne vždy se apoštolské tradice gnostičtí autoři zřikají, i když se jedná samozřejmě o tradici „tajnou“. Často se jedná o postavy stojící mimo okruh dvanácti apoštolů – známá jsou evangelia připisovaná Pavlovi (jako v případě Valentina a jeho následovníků), Marii Magdaleně a Jakubovi. Další gnostická díla např. tzv. Sethiánů jsou připisována třetímu synovi Adama a Evy Sethovi, nebo dokonce Kainovi.

V gnostických spisech nacházíme i popisy zjevení tajné nauky s jasnými náznaky, že tato forma poznání je nadřazena oproti běžné církevní tradici. Ve Zjevení Petrově čteme popis toho, jak se událo:

„A on mi řekl: ‚...Chceš-li pochopit jejich slepotu, polož si ruce na oči svého těla a řekni, co vidíš.‘ Když jsem to však udělal, neviděl jsem nic. Řekl jsem: ‚Není nic vidět.‘ On mi řekl: ‚Udělej to ještě jednou.‘ Tu se mě zmocnila radostná bázeň, neboť jsem spatřil nové světlo, jasnější než denní světlo. Pak sestoupilo na Spasitele. Pověděl jsem mu, co jsem viděl. A on mi opět řekl: ‚Sejmi své ruce a poslouvej, co kněží a lid říkají.‘ Slyšel jsem, jak se kněží se zákoníky radí, a zástupy hlasitě křičely. Když si to ode mě vyposlechl, řekl mi: ‚Nastraž uši na své hlavě a poslouvej, co říkají.‘ A já jsem opět poslouchal (a řekl jsem): ‚Velebí tě, když zde sedíš.‘ ... Spasitel pravil: ‚Pravil jsem ti, že jsou slepí a hluchí. Nyní vyslechni tajné sdělení a ochraňuj ho...‘⁸⁰

Podobný pohled zprostředkovává zpráva z (Tajné knihy Jakubovy), kdy se ve shromáždění dvanácti apoštolů zjevil Kristus pouze Petrovi a Jakubovi, aby jim sdělil to, co jiní slyšet nesmí. Opět vidíme vyznění ve smyslu upřednostnění a vyzdvižení důležitosti a nadřazenosti „tajné“ tradice oproti tradici „veřejné“. Gnostik tedy považuje tuto veřejnou církevní tradici v lepším případě za neúplnou, v horším za zcela falešnou. Je-li tradice neúplná, je potřeba ji obohatit a transformovat svým vlastním zážitkem, svým vlastním poznáním, gnózí. Což je přesně výchozí bod kritiky ze strany ortodoxní církve.

⁸⁰ Zjevení Petrovo 72-73, NHC VII, 3; DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy III.* 2007 vyd. Praha : UK v Praze, 2007. Str. 496.

Podle Pagelsové se křesťané i gnostici principiálně shodují, že nejvyšší autoritou je samotný Kristus – nebo Bůh. Ovšem kdo se má stát správcem Kristovy církve na zemi teď a tady? Církev, jak ji chápali gnostici je spíše shromážděním vyvolených a dokonce Církev se stala ve valentinské gnozi jedním z božského páru (syzygie) Člověk – Církev, potomky páru Logos – Zoé (život). Kurt Rudolph cituje, jak je v Třídílném traktátu je popsán vznik církve „Nejenom Syn existuje od počátku, ale stejně tak Církev existuje od počátku...“⁸¹. Církev je tak preexistentní a shodná se Světlem v každém pneumatikovi. Nelze ji tedy chápat v tomto pojetí jako otevřenou všem.

Ovšem v době upevňování pozice římské církve stojící právě na autoritě apoštolské tradice dochází právě způsobem výše uvedeným k legitimizaci základů církevní hierarchie tak, jak ji známe i dnes. Jeví se mnohem praktičtější a dlouhodobě udržitelnější. Lyonský biskup Ireneus se ptá: „Co kdyby mezi našimi církvemi na různých místech vznikl spor o některou otázku? Neměli bychom se pak obrátit k autoritě těch nejstarších církví, se kterými ještě udržovali vztah původní apoštolové a jich se ptát, jaká je správná odpověď?“ a dál ještě upřesňuje, že „...podle všeho tradice odvozená od dvou nejslavnějších a největších apoštolů Petra a Pavla se nachází ve velké a dávné církvi Římské, která pokračuje do našich časů v podobě římského biskupa...neboť je důležité, aby všechny církve souhlasily v otázkách s církví římskou, z důvodů její nejpřednější autority.“⁸² Neboli vzhledem k tomu, že žádný z věřících nikdy nebude mít přímější zkušenost s Kristem, než byla ta apoštolská, měli by všichni následovat církev římskou, která je přímou pokračovatelkou této nejautentičtější tradice.

Lze zaznamenat gnostickou reakci na tento proces. Ve Zjevení Petrově čteme např.: „Objeví se však jiní, kteří jsou mimo náš počet, kteří se nazývají biskupem

⁸¹ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006., Kapitola Nature and Structure, str. 207.

⁸² PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola The Controversy over Christ's Resurrection: Historical event or symbol? Str. 23.

a jáhny, jako by obdrželi svou autoritu od Boha, a přisuzují si přední místa. To jsou ty kanály bez vody.“ A jinde: „...Jiní však vyjdou ze zlých slov a mystérií, která přivádějí lidi na scestí. Jsou lidé, kteří mystérium neznají a mluví o věcech, o nichž nic nevědí, ale budou se vychloubat, že mystérium pravdy mají jen oni...sami tam totiž ani nevedou, ani nepustí ty, kteří tam vystupují ke svému vysvobození.“⁸³ Každý, kdo dosáhnul gnóze, je v tomto smyslu nadřazen církvi a jejímu učení. Ten, který vešel v osobní přímý kontakt s „žijící Jednotou“ je oprávněn spravovat pozemskou církev. Takovýmto otevřeným antiautoritářským způsobem lze sice na jednu stranu úspěšně předejít zkosnatěním instituce, avšak na stranu druhou takovýto postoj principiálně každou instituci takřka znemožňuje vůbec vytvořit. Dnes je více než zřejmé, který z postojů byl dějinně úspěšnější.

⁸³ Zjevení Petrovo 76,79 a 78, NHC VII, 3; DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy III.* 2007 vyd. Praha : UK v Praze, 2007. Str. 496.

2.3 Boží podstata a lidská svobodná vůle⁸⁴

Jednou z otázek, které si kladli ve své době ranní křesťané byla jistě ta, jak mohl všemocný a dokonalý Bůh stvořit svět, ve kterém je tolik utrpení, bolesti, nemocí? Gnostici znali odpověď na tuto otázku – podle jejich pojetí neexistoval jeden, ale dva bozi.

Gnostické spisy znají a staví proti sobě Stvořitele – Demiurga a pravého Boha. Termín „demiurgos“ se objevuje už v Platónově dialogu Timaios, podobně pak také např. u Filóna Alexandrijského. Svět byl stvořen mocnostmi - Demiurgem, které pravého Boha neznaly a vyžadovaly, aby stvořený člověk uctíval pouze je. Ovšem pravý Bůh se vždy objeví prostřednictvím posla, který svou zvěstí pomůže gnostikovi překonat a proniknout překážky obepínající tento svět, který je jimi oddělen od Pleroma.

Podle Culdautové⁸⁵ je obraz Sofie, porodivší Demiúrga, výpůjčkou ze židovského vyprávění knihy Přísloví:

„²⁷Byla jsem při tom, když nebesa chystal,

když nad propastí obzor vyměřil,

²⁸oblaka když ve výšinách věšel,

propastné prameny když vytryskly.

²⁹Byla jsem tam, když oceán spoutal,

na jeho rozkaz vody poslechly!

Základy země když vyměřoval,

³⁰po jeho boku věrně stála jsem.

Zůstávám jeho rozkoší den za dnem,

⁸⁴ V této a v následujících kapitolách, zabývajících se pohledem na otázku svobodné lidské vůle a příběhu o Adamovi a Evě jsem se myšlenkově opírala zejména o díla: PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola „One God One Bishop“ The politics of monotheism, PAGELS, Elaine. *Adam Eve and the Serpent*. New York : Vintage books, 1988. Kapitola Gnostic improvisation on Genesis a dále knihou RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006.

⁸⁵ CULDAUTOVÁ, Francine. *Nástin gnostické theologie*. 1. Vyd. Praha : Oikoymenh, 1999. Str 36.

svým hrám se před ním stále oddávám.

³¹Na jeho zemi, na světě si hraji,
lidští synové jsou mou rozkoší!⁸⁶

Podle Pagelsové je pravým a původním důvodem toho, že vyznání křesťanské víry začíná slovy „*Věřím v Boha, Otce všemohoucího, Stvořitele nebe i země*“ vyhranění se proti učení Markiona a tak možnost vyloučit z řad církve jeho následovníky. Markion, křesťan původem z Malé Asie, podobně jako další jeho gnostičtí současníci viděl rozpor mezi Bohem Starého Zákona, který vyžadoval spravedlnost a trestal veškerá provinění se proti Smlouvě, kterou uzavřel s Židy a mezi Bohem, Otcem lásky a odpuštění, o kterém mluví v Novém Zákoně Ježíš.

Ovšem většina tehdejších křesťanů odsoudila tento názor jako dualismus a ztotožnili se současným tzv. ortodoxním názorem.

Církevní otcové obhajující tuto víru často označovali gnostiky jako „Markionity“ a „dualisty“. Např. Ireneus jako jeden z hlavních bodů obžaloby gnostiků uvádí, že „podobně jako Markionité říkají, že je jiný Bůh, kromě Stvořitele.“⁸⁷ Texty nalezené v Nag Hammadí jeho slova potvrzují, např. ve spise Podstata Archontů čteme:

„Jejich vůdce je totiž slepý. Protože je silný, nevědomý a domýšlivý, řekl vlastními ústy: ‚Já jsem bohem, není jiného kromě mne.‘ Když to řekl, zhřešil proti veškerenstvu a jeho slova došla vzhůru až k Neporušitelnosti. Z Neporušitelnosti vyšel hlas a řekl: ‚Mýlíš se, Samaeli‘, to jest ‚bože slepých.‘“⁸⁸

Ve stejném kodexu nacházíme ve spisu O původu světa obdobnou variantu příběhu:

⁸⁶ Př 8:27-31

⁸⁷ Ireneus: Proti bludům, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 95.

⁸⁸ Podstata Archontů, 86:37-40; *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 225.

„...nechal se oslavovat celým zástupem andělů a všichni...andělé mu vzdávali chválu a slávu. Radoval se tedy ve svém srdci, neustále se chlubil a říkal jim: ‚Nepotřebuji nikoho. Já jsem Bůh a kromě mne není jiného.‘ Ale když to řekl, zhřešil proti všem nesmrtelným...když to Pistis spatřila...pravila: ‚Mýlíš se, Samaeli. Před tebou byl nesmrtelný světelný člověk, který se zjeví ve tvých výtvorech.‘“⁸⁹

Poslední ukázka je opět ze stejného kodexu, ovšem z Tajného spisu Janova:

„On (Jaldabaoth) ale pozoroval pod ním se nacházející stvoření a množství andělů, kteří z něj povstali, a řekl jim: ‚Já jsem žárlivý Bůh, kromě mě není jiného Boha,‘ čímž už andělům, kteří jsou pod ním, naznačil, že existuje ještě nějaký jiný bůh. Neboť kdyby žádného jiného boha nebylo, na koho by měl žárlit?“⁹⁰

2.3.1 Volba Adama a Evy v zahradě Eden

Tedy všechny tyto zdroje líčí Boha zahrady Eden jako žárlivého pána, proti jehož tyranii se Adam s Evou musí postavit, často na radu hada, jakožto symbolu moudrosti, jak je to popsáno např. ve spise Svědectví Pravdy:

„Můžete jíst ze všech stromů, ale ze stromu, který stojí vprostřed Ráje, nejezte, neboť toho dne, kdy z něj pojíte, jistojistě zemřete.‘ Ale had byl moudřejší než všechna zvířata obývající Ráj a přiměl Evu, řka: ‚Toho dne, kdy pojíš ze stromu, který stojí vprostřed Ráje, oči tvého ducha se otevřou.‘ A Eva uposlechla a natáhla ruku; vzala si ze stromu a jedla; dala též svému muži, aby jedl s ní.“⁹¹

⁸⁹ O původu světa, 23-25; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str 243.

⁹⁰ Tajný spis Janův, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha: Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 66.

⁹¹ The Testimony of Truth, 45,24-46,11; NHC IX, 3.

Přídomek „žárlivý“ Bůh, pouze zdůrazňuje ten, fakt, že tento bůh nemá nic společného s Bohem nejvyšším. Jeho moc je postavena na vládě dvanácti nebeských znamení, sedmi planetám a pěti králům, kteří pracují nad „propastným chaosem“⁹², což označuje zemi. Síla a moc tohoto vládce je na jednu stranu zcela skutečná na neiluzorní, na stranu druhou, oblast jejího působení se omezuje pouze na stvořený kosmos, nezasahuje do oblasti Pleroma, nemá ve své moci božskou jiskru pneumatiků.

Příběh pokračuje tak, že Adamovi i Evě se skutečně „otevřely oči“, ovšem navzdory hrozbě nezemřeli. Text pokračuje jako rozvinutí, nebo komentář k textu Genesis 3:22 (I řekl Hospodin Bůh: „Teď je člověk jako jeden z nás, zná dobré i zlé. Nepřipustím, aby vztáhl ruku po stromu života, jedl a byl živ navěky.“).

„A on řekl: ‚Hle, Adam se připodobnil nám, znajícím zlé a dobré.‘ Pak řekl: ‚Vyžeňme ho z ráje, aby nevezal a nepojedl ze stromu života a nežil věčně.‘ Ale jaký je takový Bůh? Nejdříve záludně odepře Adamovi jíst ze stromu poznání, ... A později říká: ‚Vyžeňme ho z tohoto místa, aby nepojedl ze stromu života a nežil věčně.‘ Zcela jistě se ukázal býti záludným odpíračem!“⁹³

Elaine Pagelsová ve své knize *Gnostic Gospels*⁹⁴ zmiňuje názor některých učenců, že autor použil aramejskou slovní hříčku, která připomíná jak slovo „had“, tak slovo „poučovatel“. Další varianta ještě zahrnuje do této slovní hříčky jméno samotné Evy (hewyá/hawá/Hawáh). Ta např. v textu O původu světa svého manžela nesvádí, ale naopak oživuje:

„Po dnu odpočinku poslala Sofie svou dceru Zoé, kterou nazývají Eva, jako zvěstovatelku, aby probudila Adama, v němž nebyla žádná duše, aby se jeho potomci stali nádobami světla. Když Eva spatřila svůj protějšek,

⁹² CULDAUTOVÁ, Francine. *Nástin gnostické teologie*. 1. Vyd. Praha : Oikoymenh, 1999. Str 37.

⁹³ The Testimony of Truth, 47,7-30; NHC IX, 3. Vlastní překlad.

⁹⁴ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola „One God One Bishop“ The politics of monotheism. str. 30.

jako nemohoucně leží, slitovala se nad ním a pravila: ‚Adame, ožij a postav se!‘ Její slova se hned stala skutkem, protože Adam, když se zvedl, hned otevřel oči. Když ji uviděl, řekl: ‚Ty budeš zvána Matkou živých, protože jsi to byla ty, kdo mi dal život.‘“⁹⁵

Ve spise Podstata archontů je Eva popisována jako duchovní princip, který pozvedá Adama z jeho zcela hmotné, hylické podstaty.

„...duchovní žena k němu přišla, mluvila s ním a řekla mu: ‚Povstaň, Adame.‘ A jak ji uzřel, řekl: ‚Ty jsi ta, která mi dala život; ty budeš zvána matkou živých; protože ona je moje matka, ona je lékařka i žena i ta, která porodila.‘“⁹⁶

A dále ho poučuje i ve formě hada:

„Duchovní žena však přišla jako had-učitel a ten je poučil slovy: ‚Nezemřete; řekl vám to ze závisti. Spíše se vaše oči otevřou a budete jako bohové, poznáte zlé a dobré.‘ Potom byla z hada vzata učitelka a zanechala jej samotného, bytost pozemskou...a pyšný archón proklel ženu i hada.“⁹⁷

2.3.2 Jeden Bůh, dva bohové

V předmluvě k překladu spisu Podstata archontů zdůrazňuje prof. Pokorný⁹⁸, jak problematickou se jeví výklad biblických líčení pro gnostické chápání. Odmítání antropomorfismu starozákonního Boha, zejména jeho hněvu, žárlivosti a touze po trestu vedlo k rozdělení jeho aspektů, resp. jejich přisuzování dvěma

⁹⁵ O původu světa, 85-86; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str 255.

⁹⁶ Podstata archontů, 71-73; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str 219.

⁹⁷ Tamtéž. Str. 220.

⁹⁸ *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str 211.

entitám. Na jedné straně je to transcendentní Bůh – Otec, který přebývá v Plnosti (Pleroma) a vyjadřuje pozitivní stránku, zatímco Demiurg – Jaldabaoth je bohem žárlivosti a hněvu.

Ovšem nelze říct, že by veškeré gnostické názory splňovaly kritérium metafyzického dualismu. Klement Alexandrijský podává zprávu o „monadické gnózi“ a podobně tak nálezy spisů z Nag Hammadí svědčí o tom, že jeden z nejrozšířenějších gnostických proudů, jehož zakladatelem je Valentinus, tzv. valentinská gnóze nemá tuto dualistickou vizi Boha. Boží Jednota je vyjádřena již v začátku tzv. Trojdílného traktátu:

„Otec je Jednotou a Jediným, tím že existuje způsobem čísla 1, neboť je první, a co je On, není jinak nikdo. Neboť je věčně Nezrozený, nikdo Ho nezplodil, nikdo Ho nestvořil...“⁹⁹

Podobně Pagelsová popisuje Valentýnský postoj citací z Irenea takto:

„(Bůh je)...kořenem Všeho, Nedosažitelná Jednota, která přebývá v Jednotě/Monádě. Přebývá v tichu...neboť on je Jednota a nebyl nikdo před ním.“¹⁰⁰

A dále cituje Irenea, který si stěžuje, že vypořádání se s následovníky Markiona neplatí na následovníky Valentina, neboť ti, „ačkoliv slovně vyznají víru v Jednoho Boha“, činí tak s vnitřními výhradami, „mluvíce jedno a myslíce druhé“. Zatímco Markionité se rouhají otevřeně, Valentinovci tak podle něj činí skrytě:

„Tito lidé se vnějškově podobají ovcím, neboť se zdají být podobní nám a na veřejnosti říkají stejná slova vyznání jako my. Avšak uvnitř jsou to vlci.“

⁹⁹ Třídílný traktát, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 15.

¹⁰⁰ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. Str. 31.

Podle Ireneovy zprávy zřejmě ani většina tehdejších křesťanů nepovažovala Valentinovce za heretiky a nečinila mezi sebou a jimi větších rozdílů. Zřejmě i to byl jeden z důvodů, proč Ireneus sepsal své dílo proti kacířům. Neboť jejich nezřejmý rozdíl je zákeřný jako „jed rozpuštěný v mléce“.

Valentinovci tedy veřejně vyznávají víru jako jiní křesťané, ovšem mezi sebou trvali na rozdílu mezi obrazem Boha stvořitele, pána, soudce a mezi tím, co tento obraz představoval. To bylo jimi nazýváno „Bythos“, hlubina, jako neviditelný, nepopsatelný prvotní princip a příčina. Ovšem většina křesťanů podle nich tuto příčinu zaměňovala s pouhým obrazem Boha tak, jak je popsán ve Starém zákoně. Toto podle nich nelze ztotožňovat s Bohem, o kterém mluví Ježíš, jako „Bohem Duchem“, nebo „Otcem Pravdy“. I autor tzv. Filipova evangelia byl pravděpodobně zastáncem valentinské gnóze a poznamenává ohledně směšování jmen a pojmů:

„Jména, která se dávají věcem světa, jsou velice klamná. Obrací totiž myšlení od toho, co je pevně dáno, k tomu, co pevně dáno není. Ten, kdo slyší ‚Bůh‘, nechápe to, co je pevně dáno, ale zná to, co pevně dáno není. Tak se to má také s ‚Otcem‘, se ‚Synem‘ i se ‚Svatým duchem‘, s ‚křtem‘, se ‚světlem‘ a se ‚vzkříšením‘, s ‚církví‘ i se vším ostatním. Nezná to, co je pevně dáno, ale zná to, co pevně dáno není. Nenaučí se to, co je pevně dáno. Jména, která lze slyšet, jsou ve světě proto, aby klamala. Kdyby byla v aiónu, nebyla by užívána jako jména ani by nebyla kladena mezi světské věci. Mají svůj konec v aiónu.“¹⁰¹

¹⁰¹ Filipovo evangelium, 53; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str.190.

2.3.3 Spor o boží Jednotu

Nelze tedy jednoznačně rozdělit pohled gnostický – dualistický a křesťanský. Mnoho autorů se shoduje, že se jednalo o historický proces vyjasňování a polemik, ze kterých teprve krystalizoval obraz tak, jak jej dnes my zpětně známe.

Zaměřila bych se ráda na otázku, proč byl zejména dualistický postoj chápán jako tak provokativní a proč byl prohlášen za kacírský. Z jakého důvodu Ireneus tuto variantu monoteismu považoval za natolik nebezpečnou, že nabádal všechny pravé křesťany, aby Valentinovce vyloučili ze svých řad a kostelů.

Pagelsová navrhuje, že tuto otázku nelze zodpovědět pouze z hlediska teologie. Naopak je nutné vzít v potaz zejména fakt, že odmítnutím jediného Boha je zároveň odmítána i hierarchická struktura jediné církve a je tedy potřeba se na problém dívat z hlediska politicko-mocenského a sociálního. Je možné, že je tomu skutečně tak a zároveň s debatou o podstatě Boha probíhala paralelně i debata o duchovní autoritě církve.

V duchu tohoto tématu je psána i jedna z nejstarších památek, které se nám dochovaly o římské církvi, totiž dopis Korintským od Klementa Římského. V něm je popsána tamější krize sboru, při níž byli někteří představitelé zbaveni moci.

„Ti bez pověsti vystoupili proti váženým, blázni proti moudrým a mladí proti starým.“¹⁰²

Nazývá dění „vzpourou“ a trvá na znovunastolení pořádku a dosazení všech vedoucích představených zpět na svá místa. Podle Klementa by měla být autorita církve ctěna a respektována, neboť Bůh všemohoucí, Bůh Izraele projevuje svou

¹⁰² PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola One God, One Bishop. Str. 38.

moc zde na zemi skrze ty, kteří zde vládnou. Tedy ten, kdo se postaví vůli vládců, nebo představených církve, se zároveň postaví i Bohu Všemohoucímu.

Podle Pagelsové je zde vyjádřen zásadní moment v dějinách církve. Pravděpodobně poprvé v historii je zde náznak dělení mezi „klérem“ a „laiky“. Jedná se o jeden z prvních náznaků vytváření hierarchické struktury církve.

Není zcela jasné, čeho konkrétně se týkal tehdejší spor v korintské církvi, ale je poměrně zřejmé, kam směřovala Klementova snaha. Totiž k vytvoření organizace církve tak, jak ji známe dodnes, na principu hierarchického uspořádání.

Ignác z Antiochu o několik let později tento princip ještě rozvinul a je i zřejmě autorem výroku „jeden Bůh, jeden papež.“¹⁰³ Také v té době se zřejmě začal prosazovat model církevních hodností: biskup, kněz a laik jako obraz hierarchie nebeské a podobně jako je pouze jeden Bůh na nebesích, měl by být pouze jeden biskup v církvi. Nicméně Ignác varuje věřící před uctíváním biskupa jako Boha, neboť on stojí pouze „na místě Božím“. Stavovská struktura jím popsaná je následující: Pod Bohem stojí nebeské shromáždění, podobně jako pod biskupem shromáždění kněžích. Nebeské shromáždění pak stojí nad apoštoly, podobně jako kněží stojí nad jáhny a tyto všechny tři stavy stojí nad laiky.

Podle Pagelsové nelze pouze podezírat Ignáce a další církevní otce z prosté politické a mocenské ambice a touhy upevňovat svou moc. Současné dělení mezi církví a politikou nebylo v době kolem 2. století jistě běžné. Spojení světské a církevní moci bylo všeobecné uznáváno a přijímáno a i když Ignácova a Klementova vize obsahuje určité odlišnosti, oba předpokládali, že je pouze přirozeným zrcadlením hierarchie nebeské.

Z tohoto pohledu se zdá zřejmé, že jakýkoliv pokus o zpochybnění této božské Jednoty znamená zároveň i zpochybnění světské autority, která se o ni opírá.

¹⁰³ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola One God, One Bishop. Str. 38.

Podle tradice přišel Valentinus kolem roku 140 z Egypta do Říma. Kromě učení, které získal od přímého Pavlova žáka Theudase prý předával i učení skryté, určené pouze pro ty, kdo jsou duchovně vyspělí dost na to, aby ho pochopili. Jedním z bodů tohoto učení byl tento rozdíl mezi skutečným Bohem a jeho obrazem, kterého většina křesťanů „naivně“ uctívala jako Stvořitele, Otce. Že pravé božské vlastnosti byly přiřčeny pouze tomuto „výrobci“, pro kterého použil platónský termín „demiurgos“. Tento demiurg je pouze nižší formou božské bytosti, vládne jako král, vydává zákony a trestá jejich překračování, čili je oním „Bohem Izraele“.

Křesťan, který převzal Valentinovo zasvěcení, se pak učí odmítat autoritu tohoto vládce. Nárok, který je vyjádřen ve Starém Zákoně, totiž, že není jiného Boha, je odmítnut, a tak jak je popsáno např. v Trojdílném traktátu, považován za neoprávněný. Dosažení poznání, gnóze, pak znamená dosažení božství skrytého za tímto demiurgem, které ho přesahuje. Adept tohoto poznání stvrzuje svou nezávislost na demiurgovi podobně jako v následujících slovech Trojdílného traktátu:

„Já jsem synem z Otce – Otce, který zde byl odjakživa...odvozují své bytí z Něho, jenž byl před vším stvořeným, a vracím se nazpět tam, odkud jsem přišel.“¹⁰⁴

Lze se domnívat, že Ireneus mimo jiné cítil důsledky takového odmítnutí. Gnostik, který učinil takové vyznání, pak snadno může odmítnout Klementův nárok hierarchického uspořádání církve s tím, že je to struktura sloužící pouze demiurgovi a on se necítí být povinen řídit se jejími pravidly, neboť dosáhl sfér vyšších. Smysl toho rituálu vidí Ireneus následovně:

„Mají za to, že dosáhli sfér nejvyšších sil, které jsou nad vším, a proto nemusí být poslušní nikomu a ničemu a mohou dělat, co chtějí a nemusí

¹⁰⁴ Třídílný traktát, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 15.

mít z nikoho obavy. Tvrdí, že díky vykoupení nemohou být dosaženi nebo dokonce viděni soudcem.“¹⁰⁵

Ireneus satirickým způsobem popisuje chování takovýchto gnostiků, které je jistě mohlo vést i k pocitům nadřazenosti a výlučnosti a stalo se základem pro pozdější charakteristiku gnóze jako povýšeneckého a elitářského směru:

„Ten, který se k nim přidruží jako ovce a následuje jejich nauku o spasení, stane se po chvíli tak nadutým...chodí namyšlenou chůzí a s povýšeným vzezřením s okázalostí kohouta.“¹⁰⁶

Pagelsová cituje zprávu podle Tertulliana, který popisuje důvody, ze kterých se Valentinus rozhodl nepodvolit autoritě římského biskupa. Tertullian píše, že Valentinus se sám chtěl stát římským biskupem, ale když byl vybrán jiný člověk, naplněn závistí a nesplněnými ambicemi, rozhodl se oddělit od církve a založit vlastní konkurenční skupinu.¹⁰⁷ Nelze již dnes říct, nakolik je Tertullianovo podání pravdivé. Faktem je, že podle Ireneia se asi o dvacet let později Valentinovi příznivci bránili vyloučení z církve, tedy je na místě domněnka, že to byla spíše církev sama, na jejíž popud k rozdělení došlo.

Podle dalších zpráv Valentinovci skutečně pořádali neoficiální setkání, na kterých zasévali pochybnosti mezi posluchače v otázkách toho, zda-li církev skutečně plní svou funkci a zda-li je oprávněna udílet svátosti křestu a pomazání. Biskupové a kněží učí veřejně, zatímco ve vnitřním kruhu zasvěcenců jsou předávána tajná mystéria a vyšší učení.

Např. v Petrově zjevení lze nalézt části textu, které tyto domněnky podporují:

¹⁰⁵ Ireneus: *Proti herezím, Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. Str. 104.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ PAGELS, Elaine. *Adam Eve and the Serpent*. New York : Vintage books, 1988. Kapitola Gnostic improvisation on Genesis Str. 63.

„Budou se tam vyskytovat také jiní, kteří jsou mimo naše počty, jež sami sobě budou říkat biskup a také kněz, jako by přijali svou moc od Boha. Podrobí se soudu vůdců. Ti lidé jsou suchá koryta.“¹⁰⁸

Podobně v Trojdílném traktátu se dočteme, že gnostik rozhodně nepočítá s pomocí církve:

„...Otec sám je bez nedostatku, slyší, když je uctíván, úctu těch, kteří ho uctívají a dává tak zřetelně najevo, čím je On sám...všichni ti, kteří uctívají Otce, plodí ve věčnosti. Plodí v oboustranné spolupráci...činí otce toho, koho chce – pro ty, kterým je Otcem – a také Bohem toho, koho chce – pro ty, kterým je Bohem – a to tak, že je činí úplností, jejíž úplností je On sám.“¹⁰⁹

Na rozdíl od „běžných křesťanů“, kteří:

„...neuctívali Toho, skrze nějž vznikli. Usilovali o to, aby jeden druhého ovládl...“¹¹⁰

2.3.4 Vnější podoba církve jako obraz vnitřní svobody

Jestliže gnostici odmítali autoritu církevní hierarchie, jak prakticky probíhala jejich setkání, jak vůbec mohli formovat nějakou sociální skupinu? Jestliže trvali na rovnosti všech, jak mohlo probíhat jejich shromáždění?

Nejpodrobnější popis složený z různých střípků zmínek a narážek se nabízí u Kurta Rudolpha¹¹¹, přesto se lze z větší části pouze domnívat, jak prakticky vypadal komunitní život a každodenní setkávání gnostiků. Jak již bylo několikrát

¹⁰⁸ Zjevení Petrovo, NHC VII, 3; DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy III.* 2007 vyd. Praha : UK v Praze, 2007. Str. 496.

¹⁰⁹ Třídílný traktát, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada.* Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 15.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis.* 1987, New York: HarperOne, 2006. Str. 204.

zdůrazněno, nelze zřejmě předpokládat, že existovalo pevné a jasné rozdělení mezi „gnostiky“ a příslušníky církve. Tyto dvě množiny se navzájem podle všeho alespoň zpočátku volně prolínaly.

Ireneus nám podává zprávu o způsobech jedné skupiny působící přímo v jeho městě – tedy Lyonu. Byla vedena jistým Markusem, žákem Valentinovým. Každý ze členů shromáždění byl nejprve zasvěcen. To znamená, „osvobozen“ z moci demiurga. To je důvod, proč shromáždění mohlo probíhat a také probíhalo bez místního biskupa, tedy samotného Ireneua. Za další, každý ze zasvěcených tak získal dar přímé inspirace, jakousi charismatickou schopnost přímého spojení tak, že skrze něj promlouval Duch Svátý. Ireneus líčí, že na počátku shromáždění přítomní metali losem. Ten, kdo vytáhnul určitý los, připadla mu role biskupa, dalšímu role kněze, další četl z Písma a jiný promlouval ke skupině jako prorok. Tyto role se měnily podle losování při každém setkání.

Tedy byla zde skupina křesťanů, kteří nečinili rozdílu mezi biskupem a knězem a prostým laikem, „všichni si byli rovni, pravděpodobně i muži a ženy“.¹¹² I forma losu zde byla přítomna za účelem vyloučení lidského faktoru a způsobu, jak nechat promluvit Boha. Na konto těchto praktik je zaznamenán Tertullianův odmítavý postoj:

„Jak zpupné, jak světské, jak čisté lidské to je. Bez vážnosti, bez autority, bez poslušnosti, jak se podobá jejich víře! Pro začátek není ani jisté, kdo je katechumen a kdo věřící. Všichni mají stejný přístup ke všemu, všemu naslouchají a stejně se modlí – dokonce pohané, když nějací přijdou! Také s každým příchozím sdílejí uvítací polibek, neboť je jim jedno v jakém pořadí se probírají témata, hlavně když se společně setkají

¹¹² PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola One God One Bishop. Str. 41.

za účelem útoku na pevnost naší jediné pravdy...všichni z nich jsou arogantní...všichni z nich ti nabízejí gnózi!“¹¹³

Tertullianovy námitky se netýkají pouze zmíněných okolností, které nutně z církevního pohledu „zavrhují víru“, ale protestuje také proti účasti žen, které podle všeho sdílely stejné pravomoci a privilegia jako muži.

„Ony učí, zapojují se do debaty, vymítají a léčí...“¹¹⁴

Není neopodstatněná ani domněnka, že také křtily, což by je stavělo na stejnou úroveň jako biskupy. Za velmi podstatnou a důležitou lze považovat námitku, která gnózi vyhlašuje proti církvi – získáme tak totiž lépe její raný obraz.

„...jejich ordinace je řízena bez rozmyslu, stále se mění. Jednou je v úřadu nováček, podruhé někdo z veřejných činitelů...nikde není povýšení snazší, nežli v tomto táboře rebelů, kde samotná přítomnost je považována za výsadu. Dnes je biskupem jeden, zítra druhý. Ten, kdo je dnes jáhnem bude zítra předčítat...dokonce i z laiků propůjčují roli kněze!“¹¹⁵

Podle Rudolpha¹¹⁶ měl velký podíl na vnitřní koherenci mnoha rozdrobených gnostických skupin od Sýrie až po Řím fakt, že mnoho učitelů permanentně mezi nimi cestovalo a mezi skupinami obíhaly dopisy učitelů. Tedy aniž by měly nějaké centrální vedení, výměna a sdílení myšlenek a učení probíhala velmi čile a udržovala tak všechny skupinky na podobné úrovni.

Ukazuje se nám tak, jak vypadala podoba rané církve a jak gnostických skupin. Struktura vlastní církvi předpokládá určitou hierarchii a rozvržení rolí mezi muži

¹¹³ Tertullian, De Praescr.; VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power*. J.A.Baker. 1st edition. Londýn : [s.n.], 1979. 256 s. online z: <http://www.archive.org>
Vlastní překlad.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tertullian, De Praescr.; VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power*. J.A.Baker. 1st edition. Londýn : [s.n.], 1979. 256 s. online z: <http://www.archive.org>
Vlastní překlad.

¹¹⁶ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006. Str.216.

a ženami, mezi věřícími a „profesionálním“ klérem. Na druhou stranu shromáždění valentinských gnostiků se snažilo ve všech směrech rozdíly smazat a udržet za každou cenu rovnost všech ve všem. Gnostická námitka na tato obvinění byla v podobě teologického argumentu:

„Nazývají nás neduchovními, světskými a církevními...neboť nepřijímáme jejich neopodstatněná tvrzení, oni tvrdí, že zůstáváme ve spodních místech, jako bychom nedokázali pozvednout svou mysl k vyšším věcem, nebo rozumět věcem, které jsou nad nimi.“¹¹⁷

Z církevního pohledu tak gnostici odmítají etická, morální, božská pravidla a nazývají biskupa církve služebníkem demiurga. Ireneus reaguje rovněž teologicky, totiž postojem Jednoty Boží. Jestliže je spojitost mezi řádem nebeským a řádem světským a je jeden Bůh, pak musí být též jenom jedna církev s jedním zástupcem božím – biskupem.

Přesto jeho boj proti kacířům nebyl zřejmě zcela jednoznačně úspěšný a zejména podchytit podstatu gnostické hereze nebyl lehký úkol.

„Necht' jsou všichni ti, kdož se rouhají Stvořiteli...tak jak to dělají Valentinovci a všichni tak zvaní gnostici...známi jako vyslanci ďábla všemi těmi, kdo velebí Boha. Skrze ně ďábel dnes a denně mluví proti Bohu...tomu Bohu, který připravil věčný oheň pro všechny druhy odpadlíků.“¹¹⁸

Jak již bylo zmíněno, nebylo zřejmě výjimkou, když se gnostických shromáždění účastnili také církevní představitelé. Je dochována Ireneova zpráva Viktorovi, římskému biskupu, ve které ho varuje před jistými spisy, které kolují v jeho obci. Jejich obzvláštní nebezpečnost spočívala v tom, že jejich autor Florinus byl sám knězem, ačkoliv nepatřil mezi „ty, kteří kladou ve svém srdci na

¹¹⁷ Tamtéž co pozn. 115.

¹¹⁸ Ireneus: *Proti herezím, Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. Str. 104.

první místo boží bázeň.“¹¹⁹ Podle Irenea lze rozpoznat pravé a falešné kněží následujícím způsobem:

„Musí být poslušný církevním kněžím...těm, kteří pokračují v linii apoštolské tradice. Neboť pouze tací získali s touto tradicí rovněž dar pravdy.“¹²⁰

Na rozdíl od heretiků, kteří od pravé tradice odpadli a scházejí se bez schválení biskupem:

„Je nutné podezřívát ty, kteří odpadli od apoštolské tradice, a schází se kdekoliv se jim zachce. Tito jsou kacíři...nebo schismatici...nebo pokrytci. Všichni tito odpadli od pravdy.“¹²¹

Ireneus v jistém slova smyslu souhlasí s gnostiky v tom, že jsou opravdu dvě církevní tradice. Ovšem gnostické dělení na tradici veřejnou a tradici tajnou, předávanou pouze v kruhu zasvěcených nepřijímá. Spíše dělí tradici na pravou a jedinou, tak, jako je pravý a jediný Bůh. A druhou, od d'ábla, která podle něj pochází od Šimona Mága, o němž je zmínka i v Novém zákoně, ve skutcích apoštolů:

„...v tom městě žil jeden muž jménem Šimon. Už dlouho ohromoval samařský lid svou magií a prohlašoval se za někoho výjimečného. Všichni, od nejmenšího až po největšího, ho dychtivě poslouchali a říkali: ‚Tohle je jistě ta veliká Boží moc!‘ Poslouchali ho proto, že je tak dlouho ohromoval svou magií. Když ale uvěřili Filipovi kázacímu o Božím království a o jménu Ježíše Krista, dávali se muži i ženy pokřtít. Uvěřil dokonce i sám Šimon a po svém křtu se stále držel Filipa. Když viděl, jak veliké divy a zázraky se dějí, byl ohromen. Apoštolové v Jeruzalémě uslyšeli, že

¹¹⁹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola One God One Bishop Str. 45.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. Kapitola One God One Bishop Str. 45.

Samaří přijalo Boží slovo, a tak k nim vyslali Petra a Jana. Ti přišli a modlili se za ně, aby přijali Ducha svatého. (Na nikoho z nich totiž ještě neseštopil; byli pouze pokřtěni ve jménu Pána Ježíše.) Vkládali tedy na ně ruce a oni přijímali Ducha svatého. Když Šimon uviděl, že se Duch svatý uděluje skrze vkládání rukou apoštolů, přinesl jim peníze se slovy: ‚Dejte i mně tu moc, aby každý, na koho vložím ruce, přijal Ducha svatého!‘¹²²

Ovšem zatímco příběh ve Skutcích apoštolů končí Šimonovým pokáním:

„Petr mu na to řekl: ‚Ať jsou tvé peníze zatraceny s tebou! To sis myslel, že Boží dar jde koupit za peníze? Nemáš podíl ani účast na těchto věci, protože tvé srdce není před Bohem upřímné. Čiň pokání ze své špatnosti a modli se – snad ti Bůh ten úmysl tvého srdce odpustí. Vidím, jak jsi plný hořkosti a spoutaný nepravostí.‘ Šimon odpověděl: ‚Vy se za mě modlete k Pánu, ať se mi nestane nic z toho, co jste říkali!‘¹²³

Ireneova zpráva zavdává jistou možnost pochybnosti o upřímnosti Šimonova obrácení, nebo vůbec jeho uskutečnění.

„Všichni ti, kteří špiní pravdu a haní učení církve, jsou žáky a následovníky Šimona mága ze Samaří...užívají jméno Ježíše Krista jako nějaké návnady, ale mnoha způsoby se dopouštějí nepravostí tak, jako Šimon...“¹²⁴

Je jisté na místě ptát se, jaké motivy Ireneia vedly k jeho přesvědčení. Byly pouze náboženské, nebo také politické? Bylo by zřejmě přílišným zjednodušením říct, že podřídil své náboženské cítění mocenským zájmům, nebo naopak. A naopak, jestliže určité gnostické hnutí odporovalo způsobu, jakým se budovala

¹²² Sk 8:9-19

¹²³ Sk 8:20-25

¹²⁴ Ireneus: *Proti herezím, Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. Str. 104.

církev, nelze jednoznačně říct, že vzniklo za účelem jejího potlačení, nebo jí navzdory.

Z obsahu textů nalezených v Nag Hammadí jasně vyplývá, že tzv. křesťanští gnostici hledali jistý druh duchovního osvícení, kterého chtěli dosáhnout procesem určitého duchovního sebepoznání. Křesťanští biskupové si jistě nekladli pro sebe a své věřící jiný cíl, ovšem lišili se v prostředcích a metodách, které k jeho dosažení používali.

Svatý Justin, zvaný Filosof, jako jeden ze zastánců běžné křesťanské tradice o tom ve své Apologii píše:

„Kdo z přesvědčení uvěří, že je pravda, co se od nás dozvěděli a co jsme jim řekli, a slíbili, že podle toho budou žít, poučíme je, že modlitbou a půstem mají prosit Boha o odpuštění svých dřívějších hříchů. My se modlíme a postíme s nimi. Potom je zavedeme k vodě (tj. křest). Tam jsou znovuzrozeni tímž způsobem, jako jsme byli znovuzrozeni my. Ve jménu Pána Boha, Otce veškerenstva i našeho Spasitele Ježíše Krista i Ducha Svátého vykonají totiž ve vodě koupel znovuzrození. Toto jsme se dozvěděli od apoštolů.“¹²⁵

Stoupenci Valentinovi se dívají na křest jako pouze vstupní iniciační rituál, který zcela nezavršuje duchovní obrození jedince. Oproti výše uvedenému se zde praví:

„Ti, kdož tvrdí: ‚Nejdříve se umírá a potom vstává z mrtvých‘, se mýlí. Nezáskají-li z mrtvých vstání za života, tak po smrti už nezáskají nic. Stejně hovoří i o křtu a tvrdí: ‚Křest je důležitý, neboť ten, kdo jej přijme, bude žít...‘“¹²⁶

¹²⁵ Sv. Justýn Filosof, První Apologie, 61 s., Revue Theofil, online: <http://revue.theofil.cz/revue-clanek.php?clanek=703>.

¹²⁶ Filipovo evangelium, 67; *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 197.

„Zasvěcení převyšuje křest. Neboť na základě zasvěcení jsme byli nazváni křesťany, ne kvůli křtu. Také Kristus byl tak nazván kvůli zasvěcení, protože Otec zasvětil Syna, Syn pak zasvětil apoštoly a apoštolové zasvětili nás. Ten, kdo je zasvěcený, nabyl vlastní plnosti všeho: má zmrtvýchvstání, světlo, kříž i Ducha svatého. Otec mu to dal ve svatební komnatě a on to přijal. Otec přijal příbytek v Synu a Syn v Otcí. To je království nebeské.“¹²⁷

2.3.5 Interpretační spor o příběh Adama a Evy

V předchozích kapitolách jsem se snažila za pomoci dostupné literatury ukázat, že rozdíly mezi gnostiky a ranými křesťany nebyly z větší části vnějškové, neboť na této úrovni se tyto dvě skupiny zřejmě prolínaly, ale spíše vnitřní. Fakt, že oba proudy vycházely z odlišných předpokladů, zřejmě ve vzájemném dialogu pozvolna krystalizoval až do krajního odmítnutí gnóze jako hereze, kterou není možné včlenit do těla církve.

Interpretační rozdílnost je velmi dobře patrná na tak zásadním tématu, kterým je ilustrován ve Starém Zákoně vznik zla ve světě, míra svobody lidského rozhodování a konečně již několikrát zmiňovaná povaha Boha. To vše je obsaženo ve starozákonním příběhu o Adamovi a Evě.

Způsob jeho interpretace se ovšem velmi lišil. Velká většina křesťanů prvního a druhého století se zřejmě klonila k tomu, číst a rozumět Písmu tak, jak mu rozuměl i sv. Justýn, tedy kladli důraz na morální a praktický rozměr sdělení a chápali ho jako návody a doporučení k tomu, jak život žít. Starozákonní příběh v knize Genesis tak lze chápat jako morální ponaučení. Díky neuposlechnutí Božího příkazu, naši předkové, první lidé, Adam a Eva byli vyhnáni z Ráje a my důsledky jejich činů neseme doposud.

¹²⁷ Filipovo evangelium, 71; *Tamtéž*. Str. 199.

Církevní otec Tertullián např. vyvozuje morální poučení ze 3. kapitoly Genesis, kdy připomíná hříšnost žen, zděděnou po Evě, varuje před obžerstvím, neboť „jedení vedlo k Adamově pádu“¹²⁸, nabádá věřící k tomu, aby se ženili pouze jednou, neboť Bůh také stvořil Adamovi pouze jednu ženu. Církevní otcové se tedy rozcházejí spíše v otázce, jaké morální poučení plyne ze starozákonního příběhu. Tam, kde sv. Klement vidí požehnání manželského svazku v prvotním rajském stavu, trvá sv. Jeroným na tom, že Adam a Eva měli zůstat panícem a pannou a upadli do stavu manželství teprve poté, co byli vyhnáni z „ráje panenství“.¹²⁹

Na druhé straně gnostičtí učitelé vinili církevní otce z nesprávného pochopení Písma – a obzvláště knihy Genesis – v doslovném slova smyslu, který opomíjel hlubší a metafyzičtější roviny výkladu. Rozpor mezi těmito dvěma pohledy jistě provokoval mnoho otázek¹³⁰.

„Vtom ale uslyšeli hlas Hospodina Boha procházejícího se zahradou za denního vánku. Tehdy se Adam a jeho žena skryli před Hospodinem Bohem uprostřed stromů zahrady.“¹³¹

„Z každého stromu v zahradě můžeš svobodně jíst, ¹kromě stromu poznání dobra i zla. Z toho nejez, neboť v den, kdy bys z něj jedl, jistě zemřeš.“¹³²

Otázkou je v jakém smyslu měli Adam s Evou zemřít, když dále po vyhnání podle Bible žili stovky další let.

¹²⁸ PAGELS, Elaine. *Adam Eve and the Serpent*. New York : Vintage books, 1988. Kapitola Gnostic improvisation on Genesis. Str.63.

¹²⁹Tamtéž.

¹³⁰ K roli žen ve společenství gnostiků uvádí Kurt Rudolph výčet děl, adresovaných nebo určených ženám a zmiňuje i jistou Marcellinu, která kolem roku 150 šířila v Římě myšlenky gnostika Karpokrata. Na druhou stranu je nutné poznamenat, že ačkoliv role žen byla zřejmě výraznější, nežli tomu bylo v pozdějších církevních dobách, nelze mluvit o rovnocenném postavení mužů a žen. Viz. RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006. Str. 212.

¹³¹ Gen 3:8

¹³² Gen 2:17

„Tehdy Bůh řekl: ‚Učiňme člověka k našemu obrazu, podle naší podoby! Ať panují nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nad dobyt看em, nade vši zemí i nad veškerou havětí lezoucí po zemi.‘“¹³³

Proč Bůh ukryval před Adamem a Evou poznání, které je učiní „jedním z nás“, tedy proč je zde použito množné číslo?

„Hospodin Bůh si tehdy řekl: ‚Hle, člověk se stal jakoby jedním z nás, neboť zná dobro i zlo. Nyní se tedy postarám, aby nevztáhl ruku, nevzal také ze stromu života a nežil navěky.‘“¹³⁴

Jak již bylo řečeno, gnostický přístup zcela jednoznačně předpokládá alegorickou interpretaci, „uměleckou práci s tvořivou imaginací“¹³⁵. Jedná se tedy předpoklad, že gnostik je konfrontován s příběhem obsahujícím nikoliv „pouhé“ morální poučení, ale spíše se jedná o mýtus s hlubokým smyslem. Text nabývá skrytých významů a hloubek, které jsou vyzdviženy na základě osobní zkušenosti každého gnostika, každý tuto interpretační práci provádí svým způsobem a nechává povstat nebo vyniknout určitým symbolům. Dokonce podle zpráv otce Irenea nebyl gnostik považován za zcela zralého, pokud nebyl takového výkladu schopen sám, což svatý otec také gnostikům vytýkal.

Tento způsob alegorické interpretace textu není jistě gnostickým vynálezem. Již staří Řekové vykládali Homérské eposy Iliadu a Odysseu tímto způsobem, tedy ne doslovně jako zprávu o bitvách mezi bohy a králi, ale jako text, který na hlubší úrovni odhaluje pravdy esoteričtější a symbolické. Stejně tak jiní židovští myslitelé vykládali Písmo alegoricky za účelem nalezení jeho „skrytého smyslu“, včetně Ježíšova současníka, Filóna Alexandrijského.¹³⁶

¹³³ Gen 1:26

¹³⁴ Gen 3:22

¹³⁵ PAGELS, Elaine. *Adam Eve and the Serpent*. New York : Vintage books, 1988. Kapitola Gnostic improvisation on Genesis. Str. 64.

¹³⁶ Tamtéž. Str. 65.

Pagelsová mluví o Filónově interpretaci knihy Genesis jako o mnohvrstevnaté a různorodé, obsahující všechny výše zmíněné elementy. Na jednu stranu varuje lidi, zejména muže, před zhoubným vlivem žen, neboť Eva je původcem Adamova pádu, který je pro Filóna synonymem pro počátek všeho zla. Na druhou stranu používá i metodu alegorického výkladu, kdy Adam podle něj představuje Mysl (Nous), tedy vznešenější, racionální element, který je „obrazem božím“ a Eva představuje tělo, nebo Vzrušení (aisthesis), nižší, ženský element, zdroj veškeré vášně.

Kurt Rudolph¹³⁷ zdůrazňuje, že ačkoliv se gnostičtí komentátoři liší v detailech svých výkladů, avšak sdílí jeden základní předpoklad. Na rozdíl od ortodoxního pohledu, který zdůrazňuje nepřekonatelný rozdíl mezi člověkem a Bohem, gnostický předpoklad je zcela opačný. Adam je synonymem pro stav člověka jako takového. Alegorie jeho stvoření a probuzení je obrazem, který by měl číst každý člověk, neboť obsahuje zprávu o způsobu jeho spoutání a rovněž jeho božské podstatě. Což je základní a pro naprostou většinu křesťanských i židovských myslitelů nepřijatelná teze, blížíci se spíše východnímu, perskému či indickému způsobu myšlení.

Ovšem takové je gnostické východisko. Tedy božská podstata je v člověku skryta a čeká na to, až se „rozvzpomene“. Tedy vyhnání z ráje, je z tohoto pohledu zapomenutí na božskou prvotní jednotu. Stav, kdy člověk ztratil přímý kontakt s Bohem.

„V ráji jsou dva stromy. Jeden činí zvířetem, druhý člověkem. Adam jedl ze stromu, který činí zvířetem a zvířecími lidmi. Rodí zvířata. Proto uctívají zvířata, která jsou Adamovi (podobná). Strom, jehož plod (...) Bůh učinil člověka a lidé učinili Boha. Tak je tomu na světě, protože lidé

¹³⁷ RUDOLPH, Kurt. Gnosis. 1987, New York: HarperOne, 2006. Str. 98.

vytvářejí bohy a uctívají své výtvary. Hodilo by se, aby bohové uctívali lidi.“¹³⁸

I další gnostici zůstali u způsobu interpretace ne nepodobnému tomu Filónovu. Avšak na rozdíl od Filóna necharakterizovali dynamiku lidské bytosti jako rozpor mezi Myslí (Nous) a Vzrušením (aisthesis), ale spíše jako Duše (psyché) a Ducha (pneuma). Příběh Adama a Evy je z této perspektivy gnostiky chápán jako příběh osobního sebepoznání. Gnostický traktát Výklad o Duši mluví o tom, jak duše, v podobě Evy se odcizila své přirozené podstatě a jejím odmítáním upadla do stavu utrpení. Jeho zrušení je navrácením se nazpět to stavu přirozené podstaty. Gnostický autor připodobňuje tento proces svatbě Adama a Evy:

„Ona svatba nebyla, jako bývají svatby tělesné, kdy ti, kteří spolu budou obcovat, jsou pak tímto stykem nasyceni. A tak jako břemeno zanechají za sebou neklid žádostivosti a odvrátí své tváře navzájem. Však jestliže dosáhnou toho, že se spojí navzájem, stanou se jediným životem...Neboť původně byli spojeni navzájem u otce, dokud žena neztratila muže, svého bratra. Sňatek je opět spojil a duše se sjednotila se svým pravým milým, svým přirozeným pánem, jak je psáno: Pánem ženy je její muž.“¹³⁹

Ovšem další gnostické texty role obrací. Není to Adam, kdo symbolizuje vyšší princip, ale naopak Eva. Příběh o probouzení pravé podstaty byl velmi oblíbeným tématem. Pravidelně se objevují témata prvního kontaktu s Duší, její odpor, svár a konečné přijetí stvrzení v podobě „svatby“.

Podle spisu O podstatě archontů Adam poté, co poprvé uviděl Evu, rozpoznal v ní nejenom ženu, ale i určitou duchovní bytost:

¹³⁸ Filipovo evangelium, 63; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 195.

¹³⁹ Výklad o duši, 133; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008.Str. 280.

„Archonti se spolu radili a řekli: ‚Pojďme, přiveďme na Adama mrákotu.‘ A on usnul. Mrákota je však nevědomost. Tu na něj přivedli, a on spal. Otevřeli jeho bok a vyňali jeho žebro podobné živé ženě, a zaplnili jeho bok na jejím místě masem. A Adam se stal živou bytostí zcela psychickou. Duchovní žena k němu přišla, mluvila s ním a řekla mu: ‚Povstaň, Adame.‘ A jak ji uzřel, řekl: ‚Ty jsi ta, která mi dala život; ty budeš zvána ‚matkou živých‘; protože ona je moje matka, ona je lékařka i žena i ta, která porodila.‘“¹⁴⁰

Spis pokračuje dokonce tak daleko, že poté, co Bůh Adama varuje před porušením jeho příkazu, ztratí kontakt se svou duší a ona se mu znovu objeví v podobě hada:

„Duchovní žena však přišla jako had-učitel, a ten (je) poučil slovy: ‚Co vám to pověděl? ‚Z každého stromu v ráji můžeš jíst, ale ze stromu poznání zlého a dobrého nejez?‘ Tělesná žena odpověděla: ‚Řekl nejen ‚Nejez‘, ale také ‚ani se jej nedotýkej, neboť v den, kdy z něj pojíte, zemřete.‘ A had-učitel řekl: ‚Nezemřete; řekl vám to ze závisti. Spíše se vaše oči otevřou a budete jako bohové, poznáte zlé a dobré.‘ Potom byla z hada vzata učitelka a zanechala jej samotného, bytost pozemskou. A tělesná žena vzala ze stromu a jedla; dala také svému muži, který byl s ní.‘“¹⁴¹

Svou formou netradiční spis překládaný jako Hrom – dokonalá mysl, popisuje tohoto Ducha, který se zjevuje jako Moudrost, nebo Eva, následovně:

„Neboť jsem ta první a ta poslední. Jsem ta ctěná a jsem ta opovrhovaná. Jsem děvka a jsem svatá. Jsem manželka a jsem panna. Jsem

¹⁴⁰ Podstata archontů, 89:68-73; *Tamtéž*. Str. 220.

¹⁴¹ Podstata archontů, 90:82-83; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 220.

nevěsta i ženich, a je to můj choť, kdo mne zplodil. Jsem ta, kterou nazývají Život (Zoé - Eva) a kterou jsi ty nazval Smrtí.“¹⁴²

Tajná kniha Janova připodobňuje Adamovo setkání s Evou ke gnostikovi, který se probouzí ze stavu otupělosti k uvědomění si své dosud zakryté duchovní podstaty. Tak, jako Eva promlouvá k Adamovi, tak Pronoia promlouvá ke gnostikovi:

„Jsem upomínkou Pronoie - že mohu vstoupit doprostřed temnoty a do nitra Hádu. A naplnila jsem svou tvář světlem dovršení jejich aiónu. A vstoupila jsem doprostřed jejich vězení, který jest vězením těla. A řekla jsem: ‚Ten, kdo slyší, nechť povstane z hlubokého spánku.‘ A on plakal a ronil slzy. Hořké slzy otřel a řekl: ‚Kdo je to, kdo volá mé jméno, a odkud ke mně přišla tato naděje, zatímco dlím v řetězech vězení?‘ A já řekla: ‚Jsem Pronoia čistého světla: jsem myšlenkou panenského Ducha, který tě pozvedl na čestné místo. Vstaň a pamatuj, že jsi to ty, kdo naslouchal, následuj svou podstatu, kterou jsem já, milosrdná, a měj se na pozoru před anděly bídy a demony chaosu a všemi, kdo tě lákají do léčky, a vyvaruj se hlubokého spánku a uzavření nitra Hádu.“¹⁴³

Tedy ačkoliv v některých momentech se gnostická podání příběhu a Adamovi a Evě navzájem liší, někdy do velmi komplikovaných struktur, jako např. v Třídílném traktátu je Adam tvořen po částech – pneumatický, psychický a hylický a dokonce Eva má svou dvojnici proto, aby oklamala archonty, lze vysledovat jednotící tezi, která stojí téměř v přímém rozporu se stanoviskem ortodoxním. Podle gnostiků je podstata člověka božská a tento je svázán a spoután falešným bohem – Demiurgem v tomto světě, který je pouze jeho stvořením, při kterém zapomněl na pravého Otce. Úkolem je vymanit se z těchto pout dosáhnout osvobození a spojení s pravým Otcem.

¹⁴² Thunder – Perfect mind, 13-16, NHC, Vlastní překlad.

¹⁴³ Tajná kniha Janova, 31:1-6; NHC II,1; KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 66.

2.3.5 Morální důsledky interpretace příběhu Adama a Evy

Výše zmíněné interpretační závěry, resp. jejich odlišnost pak samozřejmě ústí i v různé důsledky, chceme-li je z příběhu vyvodit pro praktickou lidskou morálku a to, jak se stavět k tomuto světu a životu v něm. Tradiční křesťanství z příběhu o prvotním Ráji dovozuje určitá morální pravidla. Ne tak gnostici, kteří namísto toho, aby lidskou touhu a zvědavost po poznání „zakázaného“ považovali za hřích a počátek lidského pádu, ji naopak vyzdvihovali a oslavovali jako způsob dosažení spásy skrze poznání. A tak tam, kde tradiční církevní výklad viní Evu z hříchu, vykreslují ji gnostici jako symbol duchovní síly, která umožňuje probuzení z otupujícího spánku.

Tento způsob interpretace tak nevedl k zavedení jasných morálních pravidel, ale spíše pouze k popisům interakce duše a ducha, nebo psýché a pneuma. Např. autor Filipova evangelia, pravděpodobně stoupenec Valentinovců, popisuje mytologickým jazykem počátek smrti jako oddělení ženy od muže:

„Když byla Eva v Adamovi, smrt neexistovala. Když se od něho oddělila, smrt začala existovat. Když v něho opět vejde a on ji přijme, smrt už existovat nebude.“¹⁴⁴

Pouze tehdy, když dojde k jednotě ducha a duše gnostikovy, jinými slovy když se Eva a Adam opět spojí.

„Kdyby se žena neoddělila od muže, nebyla by s mužem zemřela. Oddělení od něj se stalo počátkem smrti.“¹⁴⁵

Na druhé straně církevní otcové kritizovali tento přístup a odmítali ho s tím, že svou „svévolnou interpretací písma si gnostici vytváří každý vlastního boha“¹⁴⁶ a odmítají přistoupit na morální pravidla, naopak často žádná neuznávají.

¹⁴⁴ Filipovo evangelium, 52; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha: Vyšehrad, 2008. Str. 190.

¹⁴⁵ Filipovo evangelium, 58; *Tamtéž*. Str. 192.

Zajímavý pohled na příběh o Adamovi a Evě se nabízí ve spisu Svědectví Pravdy, který ho vypráví z pohledu hada, snažícího se jim otevřít oči:

„Ale had byl moudřejší než všechna zvířata obývající Ráj a přiměl Evu, řka: ‚Toho dne, kdy pojiš ze stromu, který stojí ve prostřed Ráje, oči tvého ducha se otevrou.‘ A on (Bůh) proklel hada a nazval ho ‚d’áblem‘. A řekl: ‚Hle, Adam se připodobnil nám, znajícím zlé a dobré.‘“¹⁴⁷

Kniha Genesis podává verzi příběhu následovně:

„Hospodin Bůh si tehdy řekl: ‚Hle, člověk se stal jakoby jedním z nás, neboť zná dobro i zlo. Nyní se tedy postarám, aby nevztáhl ruku, nevzal také ze stromu života a nežil navěky.‘ Proto Hospodin Bůh člověka vyhnal ze zahrady Eden, aby obdělával zemi, z níž byl vzat. Vyhostil člověka a na východní straně zahrady Eden umístil cheruby s míhajícím se plamenným mečem, aby střežili cestu ke stromu života.“¹⁴⁸

Ovšem gnostická verze jakoby pochybovala o tomto Bohu, který nazývá zlo „dobrem“ a naopak:

„Ale jaký je takový Bůh? Nejdříve záludně odepře Adamovi jíst ze stromu poznání, následně říká: ‚Adame, kde jsi?‘ Bůh není schopen předvídavosti? Nevěděl by to od začátku? A později říká: ‚Vyžeňme ho z tohoto místa, aby nepojedl ze stromu života a nežil věčně.‘ Zcela jistě se ukázal býti záludným odpíračem! A jaký je takovýhle Bůh? Neboť velká je slepota těch, kdo čtou a kteří ho neznají.“¹⁴⁹

Na dalších místech odsuzuje autor dokonce křesťanské mučedníky jako „prázdné“, kteří „svědčí pouze sami sobě“. Jistě silná slova a z pohledu církve

¹⁴⁶ PAGELS, Elaine. *Adam Eve and the Serpent*. New York : Vintage books, 1988. Kapitola Gnostic improvisation on Genesis. Str 68.

¹⁴⁷ Testimony of Truth 45:30-47:10, NHC, Vlastní překlad.

¹⁴⁸ Gen 3:22-24

¹⁴⁹ Testimony of Truth 47:15-48:4, NHC, Vlastní překlad.

převrácení smyslu Písma. Nebyl to jistě jediný bod sporu. Sv. Ireneus píše o způsobu života gnostiků jako přinejmenším nekonzistentním:

„Pročež ti, kteří jsou dokončeni, s klidem dělají vše zakázané, o čem Písma tvrdí, že kdo je dělá, nemůže dosáhnout království božího. Jídají totiž bez rozdílu z toho, co se obětuje modlám a nedomnívají se přitom, že se poskvřňují. Scházejí se také při pohanských slavnostech k uctívání slavených model a nevyhýbají se ani jak Bohu tak i lidem nenáviděného divadla, zápasům s divokými šelmami i vražedným soubojům. Někteří se oddávají tělesným rozkošim bez míry, říkajíce, že co je tělesné, patří k tělesnému a duchovní k duchovnímu. A tak někteří tajně smilní se ženami, které se k nim přidali kvůli nauce, což také často ženy, které od nich byly svedeny, když se později navrátily k církvi, kromě jiného také přiznávají. Jiní pak i veřejně beze studu za manželky ženy mužům odloučené, do nichž se zamilovali, jiní zase, kteří vážně předstírali, že s nimi bydlí jako se sestrami, byli odhaleni, neboť sestra od bratra otěhotněla.“¹⁵⁰

Oproti tomu Klement Alexandrijský chválí egyptské Valentinovce proto, že „na rozdíl od jiných pohanů schvalují stav manželský.“¹⁵¹ Není tedy zcela zřejmé, jestli existoval jednoznačný postoj ke svátosti manželské, nebo zdali gnostici upřednostňovali celibát. Z popisu mystéria svatební komnaty, jak je zaznamenáno např. ve Filipově evangeliu nevyplývá zřejmě, jaký praktický způsob manželského svazku pro gnostika vyplývá:

„Svatební komnata není dopřána ani zvířatům, ani otrokům nebo nečistým ženám, je však dopřána svobodným mužům a pannám.“¹⁵²

¹⁵⁰ Ireneus, Proti bludům, I., 6, 3; *Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. Str. 104.

¹⁵¹ PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. Str. 70.

¹⁵² Filipovo evangelium, 55; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 191.

Pagelsová porovnává závěry některých moderních badatelů, které jsou stejně nejednoznačné, jako zdroje ze kterých vychází. Např. nizozemský badatel Gilles Quispel trvá na tom, že gnostici v podstatě potřebovali instituci manželství a slavili ji mezi sebou jako svátost, představující vtělení božské harmonie mužské a ženské energie. Oproti tomu mladší americký badatel Michael Williams argumentuje tím, že gnostici používali obrazu manželství pouze jako symbolu božského spojení, podobně jako středověcí mystici, v protikladu k pozemskému spojení muže a ženy, jež považovali na nízké a nečisté.

Kurt Rudolph¹⁵³ oproti tomu uvádí Ireneu, který soudí, že pro gnostiky, kteří se považují za „pneumatiky a dokonalé“ není nutné dodržovat zdrženlivost a dobré mravy, neboť to není způsob, kterým se lze přiblížit zpět do Pleromatu. Podobně se zdá, jakoby autor Filipova evangelia vůbec nepřistoupil na způsob uvažování, který rozlišuje mezi špatnými a dobrými činy v oblasti morálky a lidského chování, zejména v oblasti spojení muže a ženy. Jakoby naznačoval, že nezáleží na samotném činu, ale spíše na stavu mysli, uvědomění a záměru, se kterým k činu gnostik přistupuje. Stírá kategorie „dobra“ a „zla“ jako nerozlučitelný pár a naznačuje, že cílem je tyto kategorie určitým způsobem zrušit, překročit:

„Světlo a tma, život a smrt, pravý a levý, všichni jsou si navzájem bratry, není možné je od sebe oddělovat. Proto nejsou ani dobří dobrými, ani zlí zlými, ani život není životem a smrt není smrtí. Proto se každý ničí již svým od svého původního začátku. Ti ale, kteří jsou nad svět povzneseni, jsou nezničitelní a věční.“¹⁵⁴

Neboť, jak pokračuje další logion:

¹⁵³ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006. Str. 256.

¹⁵⁴ Filipovo evangelium, 6; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 190.

„Jména, která se dávají věcem světa, jsou velice klamná. Obrací totiž myšlení od toho, co je pevně dáno, k tomu, co pevně dáno není.“¹⁵⁵

Jak tato myšlenka rezonuje s obrazem stromu v ráji, který dal po ochutnání plodů „poznat rozdíl mezi zlem a dobrem“?

„Strom byl Zákon. Má moc propůjčovat poznání dobra a zla. Ale ani ho neoddelil od zlého, ani ho nenechal v dobrém, nýbrž připravil smrt těm, kteří z něho jedli. Neboť když pravil: ‚Jezte toto a toto nejezte,‘ stal se počátkem smrti.“¹⁵⁶

Ve světle těchto myšlenek se zdá snad o něco pochopitelnější, že z žádného gnostického textu jasně nezaznívá argument ve prospěch celibátu, nebo naopak manželství, morální zodpovědnost jedince je jakoby rozšířena o další dimenzi, která tuto otázku překračuje a táže se nikoliv po konkrétním činu, ale spíše míře uvědomění a záměru člověka, se kterým k činu přistupuje. Je to jistě i následující ukázka, která potvrzuje, že gnostici nevěřili v rovnost všech lidí, co se možnosti poznání týče a dali tak příčinu k pozdějším obviněním z toho, že se jedná o náboženství „elitářské“. V přirovnání se mluví o tom, jak dávat každému podle jeho potřeb, které gnostik rozpozná tím, že nahlédne povahu duše daného jedince, nenechá se oklamat tělesným zjevem.

„Jeden hospodář měl všechny možné věci: děti, otroka, dobytek, psy, prasata, pšenici, ječmen, slámu, trávu, (...) maso, žaludy. Byl moudrý muž a znal pro každého správnou potravu. Dětem předkládal chléb a olivový olej, ale otrokům olej ricinový, maso a mouku. Zvířatům dával ječmen, slámu a trávu. Psům házel kosti, prasatům žaludy a zbytky. Stejně je tomu s Božími učedníky. Je-li moudrý, rozumí, co znamená být učedníkem. Tělesné podoby ho neoklamou, bude hledět na povahu duše jednoho každého a hovořit s ním. Na světě je mnoho zvířat, jež mají lidskou

¹⁵⁵ Tamtéž. Str. 191.

¹⁵⁶ Tamtéž. Str. 198.

podobu. Pochopí-li to, bude předhazovat prasatům žaludy, dobytku bude předhazovat ječmen, slámu a travu. Psům bude předhazovat kosti. Otrokům bude dávat základy, dětem však poskytne celé vědění.“¹⁵⁷

Ale ani přesto nelze říct, že by se gnostici podle Filipa považovali za nadřazené zákonu, nebo nepodléhající hříchu. Avšak perspektiva, ze které je celá „instituce“ hříchu nahlížena, podléhá kritériu soudícímu pouze míru, do které dotyčný je schopen „poznání Pravdy“. Prof. Pokorný charakterizuje pravého křesťana podle Filipova podání jako „dítě, které se vrátilo na začátek, před chybný krok Stvořitele – nižší božské postavy, překonalo vnitřní rozpory, potlačilo pohlavnost a dostává se mu úplného poznání.“¹⁵⁸

„Ten, kdo vlastní poznání Pravdy, je svobodný. Svobodný nehřeší. Kdo hřeší, je otrokem hříchu. Pravda je Matkou, poznání je Otcem. Ti, kteří se domnívají, že nehřeší, označuje svět za ‚svobodné‘. Slova, že jsou ‚svobodnými‘ znamenají, že poznání Pravdy činí z takových lidí domýšlivé a poskytuje jim pocit nadřazenosti nad celým světem. Láska však buduje. Ten, kdo se osvobodil skrze poznání, je z lásky služebníkem těm, kteří svobodu poznání dosud nemohli přijmout.“¹⁵⁹

V závěru logion autor zřejmě naráží na Pavlův dopis Korintským, kde apoštol píše:

„Pokud jde o maso obětované modlám: Ano, víme, že ‚všichni jsme došli poznání‘. Poznání ovšem nadýmá, zatímco láska buduje. Kdo si myslí, že něco ví, ještě neví tak, jak by vědět měl. Kdo ale miluje Boha, ten má poznání od něj.“¹⁶⁰

¹⁵⁷ Filipovo evangelium, 87; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 205.

¹⁵⁸ Tamtéž. Str. 188.

¹⁵⁹ Filipovo evangelium, 81; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str.203.

¹⁶⁰ 1K 8:1-3

Ovšem jak by se měl gnostik postavit k otázce dobra a zla na osobní úrovni, v praktickém životě stále není zcela zřejmé. Tradiční církevní způsob předpisu pravidel, vztahujících se na všechny věřící stejně, zřejmě nebyl cestou, kterou by se chtěli gnostici vydat. Naopak zde nacházíme spíše apel na osobní zodpovědnost a individuální iniciativu v hledání a objevování takovýchto kořenů zla, a proto např. čteme dále ve Filipově evangeliu:

Co se nás pak týče, každý z nás by měl kopat, aby odkryl kořeny špatnosti, které jsou v něm a měl by je vyrvat i kořeny ze svého srdce. „Špatnost však bude vytržena, když ji poznáme. Nepoznáváme-li ji, zapouští v nás kořeny a přináší v našem srdci své plody. Je naším pánem a my jsme jejími otroky. Drží nás v zajetí, aby nás nenechala dělat to, co chceme, takže to, co chceme, neděláme. Je mocná, protože jsme ji nepoznali. Dokud je zde, působí. Nevědomost je matkou všeho zla. Nevědomost skončí smrtí, protože ti, kteří jsou v nevědomosti ani nebyli, ani nejsou a ani nebudou (...) budou dokonalí, až bude celá pravda zjevena. Pravda je totiž jako nevědomost. Dokud je skrytá, spočívá sama v sobě, když se však zjeví, bude poznána a oslavována, neboť je mocnější než nevědomost a omyl.“¹⁶¹

Možným závěrem může tedy být, že osobní zodpovědnost a naslouchání vnitřnímu hlasu je nadřazeno pravidlům a příkazům udíleným zvenčí. Jenom dalším logickým krokem je tedy v těchto otázkách odmítnout autoritu církevních představených a spolehnout se na vlastní „vnitřní“ hlas. Takováto samostatnost ovšem zřetelně jde proti tendenci sdružovat církve v hierarchickém řádu, proti její jednotě a zcela jistě podkopávala autoritu ustanovených biskupů. Ireneus o tomto

¹⁶¹ Filipovo evangelium, 90; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. Str. 204.

způsobu chování sám píše, že ti, kteří se jím řídí, „nemají úctu k ostatním“ a „myslí si, že jsou něco lepšího, než druzí.“¹⁶²

Tyto úvahy o míře osobní zodpovědnosti vedou k obecnější a složitější otázce o svobodě lidské vůle. Podobně jako sv. Justýn, který interpretoval Ježíšovo poselství a křesťanskou zvěst jako možnost vysvobození a volnosti od nadvlády tužeb a žádostí, ať už tělesných, nebo duševních, ale rovněž od nadvlády vnější, tedy Římské říše. Klement Alexandrijský velebil křesťanství jako možnost svobodně si zvolit mezi mučednickou smrtí a područím římské nadvlády. Biskup Metodius viděl celou lidskou historii od pádu ze zahrady Eden jako postupný vývoj lidské svobody, která vrcholí v největší svobodě ze všech – v dobrovolném odříkání. Řehoř z Nyssy prohlásil, že duše představuje svou nejvyšší kvalitu v tom, když je ovládána samostatně svou vlastní opravdovou vůlí.¹⁶³

Mnoho křesťanů se shodovalo se svými židovskými současníky v tom, že Adamovo porušení Božího zákazu dalo vzniknout bolesti, utrpení a smrti v doposud dokonalém světě. Na druhou stranu svatí otcové jako Justýn, Ireneus, Tertullian a Klement rovněž souhlasili s tím, že Adamův přestupek nezasáhl do schopnosti lidské vůle samostatně se rozhodovat, neboť i nyní je člověk schopen se rozhodovat svobodně. V jakém vztahu je tento postoj uznání svobody lidské vůle vzhledem k postoji gnostickému, který rovněž svobodnou vůli jistým způsobem vyznával?

Pro Klementa Alexandrijského je morální svoboda lidskou „ozdobou a slávou“. Stvrzuje to, že jsme skutečně vytvořeni k obrazu božímu a máme to, co nazývá „autexousia“, termín často překládaný jako „svobodná vůle“, ale přesněji spíše „síla a moc určovat svůj vlastní osud a bytí“. I apoštol Pavel mluví o svobodné vůli, ovšem v jejích sociálních důsledcích poněkud rozporuplně:

¹⁶² PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. Kapitola Gnostic improvisation on Genesis. Str. 73.

¹⁶³ Tamtéž.

„Ať každý zůstává v postavení, ve kterém byl povolán. Byl jsi povolán jako otrok? Nedělej si s tím starosti. Pokud se ale můžeš stát svobodným, určitě toho využij. Koho Pán povolal jako otroka, ten je v Pánu osvobozen. Podobně koho Kristus povolal jako svobodného, ten se stal jeho otrokem.“¹⁶⁴

Naproti tomu gnostici tuto svobodu, zejména v kontextu tohoto světa, zpochybňovali, někdy dokonce zesměšňovali. Ve spisu *Podstata archontů* je Adam vyličen spíše jako oběť, morálně i fyzicky postižená od začátku. Je podveden a oklamán silami zla a zcela odkázán na to, zdali jiné síly se nad ním smilují a pomohou mu pozvednout a osvobodit se z jeho údělu. Kurt Rudolph¹⁶⁵ připomíná, že výše uvedené gnostické předpoklady odmítnutí stvořitelské bytosti vedou v důsledku na morální úrovni pouze do dvou možných podob. Obě mají podobu odmítnutí. Na jedné straně je to askeze, tedy jakési „nepřistoupení na zdejší hru“, na druhé straně amorálnost, tedy „odmítnutí všech demiurgem nastolených pravidel“. Na druhou stranu o libertinském, amorálním chování gnostiků se nám nedochovala žádná zpráva, např. ze spisů v Nag Hammadí, kromě zpráv církevních otců.

Valentinos a jeho následovníci nikdy zcela nepopírali svobodnou vůli, přesto ji považovali za omezenější, než církevní otcové. Člověk má jistou svobodnou vůli, ale ta není tak velká – v případě Adama – aby uvrhla celé lidstvo do stavu utrpení. Gnostická pozice vychází spíše z předpokladu, že utrpení je již přítomno a je nedílnou součástí nedokonale stvořeného Světa. To je vyjádřeno tzv. „předstvořitelským mýtem, ve kterém figurují jiné, než lidské síly a již ty zasévají sémě utrpení do budoucích lidských pokolení“¹⁶⁶. Jedná se o mýtus Sofie, který se udál dávno před Adamovým stvořením. Jak je to popsáno např. v *Tajné Janově knize o stvoření Demiurga*:

¹⁶⁴ 1K 7:20-22

¹⁶⁵ RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006. Str. 253.

¹⁶⁶ PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. Kapitola Gnostic improvisation on Genesis. Str. 74.

„Naše spolusestra Sofia, protože je aionem, vymyslela sama ze sebe myšlenku. A skrze myšlení Ducha a První Poznání chtěla nechat povstat nápodobu sebe sama, ačkoliv jí to Duch nedovolil ani nedopřál, ani její párový druh, mužský panenský duch. Proto ona nenalezla druha, když se rozhodla tuto nápodobu vypustit bez souhlasu Ducha a bez vědomí svého párového druha, a tak ho vypustila pouze kvůli v ní se nacházející smyslnosti. Její myšlení nemohlo být bez skutku a její skutek povstal – nedokonalý a ošklivý ve svém vzezření...a nepodobal se vzezřením své matce, byl jiný...odvrhla ho proto od sebe, daleko od onoho místa, aby ho nespatriil žádný z Nesmrtelných, neboť ho porodila v nevědění.“¹⁶⁷

Další varianty jsou mýty o padlé Sofii, která odmítla své místo ve stvořeném pořádku a svévolně se pokusila proniknout do hloubek podstaty svého původu. Z námahy a utrpení, které přitom musela překonat, pak za pomoci Kristovy vytvořila stavební prvky, ze kterých je sestaven náš Svět.

Církevní východisko mluví o lidské svobodné vůli a jejím zneužití člověkem. Gnostici pak mluví o tom, že ačkoliv člověk má jistou dávku svobodné vůle, rodí se do světa, který sám o sobě obsahuje utrpení a bolest, na které člověk nemá ze své viny podíl. Dobrou zprávou z hlediska církevního je apel na lidskou sílu a svobodnou vůli, z hlediska gnostického pak spíše přijetí utrpení a uznání stavu světa ne nepodobně buddhistickému východisku první vznešené Pravdy o utrpení.

Pagelsová podotýká, že následovníci Valentinovi a další gnostici byli lidé vzdělaní a z vyšších společenských vrstev, kteří svou světskou svobodu mohli považovat za něco přirozeného a daného, což velká část obyvatel tehdejší Římské říše tvrdit nemohla. Znali hranice své svobody i hranice svobody těch z občanů nejsvobodnějších, ale uvědomovali si nemožnost jejich překročení. Tedy omezení, které nelze překročit, nepřekročíme-li svět demiurgova stvoření. Překročení hranice znamená dosáhnout pravého Boha Otce, Pleroma.

¹⁶⁷ Tajná kniha Janova, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. Str. 66.

„On je našel v sobě a oni v sobě našli Jeho: neobsáhnutelného a nepojatelného, dokonalého Otce, v němž jest Plnost.“¹⁶⁸

Lidé, kteří byli v rámci své osobní lidské svobody vůle ochotni podstoupit i mučednickou smrt byli často ti nejvíce nesvobodní, utlačovaní, zotročení, kteří jako mezi prvními přijímali křesťanskou víru.

V tomto okamžiku úvahy nad překročením hranice skrze mučednický čin, jakoby se vracelo téma z úvodu práce o tehdy již od dob Valentinových stále zvětšující se propasti pojmů gnosis a pistis, které původně k sobě měly tak blízko.

¹⁶⁸ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Evangelium Pravdy*. Praha : Herrmann & synové, 1994. Str. 28.

ZÁVĚR

Pokusila jsem se na krátké ploše načrtnout některé z mnoha problémů a kontroverzních témat, ve kterých se gnostici postupně stále častěji střetávali s nově se ustanovivší církví. Není možné všechna témata vyčerpat do hloubky, jednak z důvodů rozsahu práce, zejména pak z limitů vyplývajících z potřeby znalosti veliké sumy textů Písma a gnostických textů, v neposlední řadě pak jsem narážela i na hranice jazykové, neboť pro skutečně objevný a původní přístup je nutné pracovat se zdroji primárními, tedy psanými aramejsky, řecky, hebrejsky, nebo koptsky.

Zájem o gnózi, který roste od nálezů knihovny v Nag Hammadí, lze pozorovat od oblastí čistě akademických, až po oblasti patřící spíše mezi populární a zábavné. I ve světové kultuře lze sledovat trendy, kdy různé žánry pracují s gnostickými tématy, nebo používají variace na gnostický mýtus a zároveň budí zájem veřejnosti. Z knih jmenujme alespoň populární díla Dan Browna, anebo částečně gnostické téma zanesené ve filmové trilogii Matrix. Záslužným činem na poli propagace gnóze je u nás soustavná činnost, které se věnuje prof. Pokorný, jež v posledních letech vrcholí vydáváním českých překladů vybraných textů z Nag Hammadí a v nedávné době vydaný český překlad slavné knihy Kurta Rudolpha.

Nelze rovněž nezmínit postavu švýcarského psychologa C. G. Junga, který sám cítil vnitřní spřízněnost se starověkými gnostiky. Své první dílo Sedm promluv k zemřelým, které sepsal v souvislosti se svou duchovní krizí, rovněž koncipoval ve stylu gnostického traktátu. Není náhodou, že druhý svazek Nag hammadské knihovny nese jeho jméno, zasloužil se nemalou měrou o jeho záchranu a dodnes mnoho autorů používá jeho psychoanalytických metod při moderním religionistickém bádání.

Můj zájem o téma práce podnítily zejména knihy prof. Pagelsové, neboť vzkříšení, jako jedno z ústředních témat křesťanství, a postava Boha – Demiurga, se jevily jako vhodné k demonstraci odlišnosti křesťanského a gnostického pohledu. Ovšem z množství literatury, které jsem při sestavování této práce

prošla, je zřejmé, že mnoho otázek je stále nezodpovězených a výzkum není jistě u konce. Zobecnění fenoménu gnóze je tak i nadále problematické, neboť gnosticismus nikdy nenabýval struktury podobné té církevní s uceleným souborem doktrín. Překonaný pohled na gnózi, coby vzniklou z křesťanství, však zřejmě stále čeká další krok. Ohledně budoucích bádání je snad blíže skutečnosti pohled, který zmiňuje např. Francine Culdautová.¹⁶⁹ Totiž že přílišné zaujetí otázkou křesťanského nebo nekřesťanského původu gnóze může vést do slepé uličky a nutné zohlednit mnohem širší podmínky, za kterých se oba směry vyvíjely.

Lidská spása v křesťanském pojetí je spojována výhradně s posmrtným životem. Oproti tomu gnóze mluví o poznání, po jehož dosažení je člověk spasen již teď a tady v tomto životě. Odtud provokativní gnostické převrácení pořadí vzkříšení – smrt. Nejprve je potřeba se duchovně probudit – vzkřísit, poté již může následovat smrt – odložení nepotřebného fyzického těla.

Samy dějiny podávají svědectví o tom, že gnóze, tato „christologie Moudrosti“¹⁷⁰ byla sice potlačena jako samostatný proud, ovšem na druhou stranu též integrována do nově vzniklého rámce zvítězivšího konceptu církve prosazující „christologii vzkříšení“. Proto ji nelze opominout při hodnocení vítězného proudu církve, jak ho známe dnes.

¹⁶⁹ CULDAUTOVÁ, Francine. *Nástin gnostické theologie*. 1. Vyd. Praha : Oikoyomenh, 1999. Str 23.

¹⁷⁰ POKORNÝ, Petr. *Píseň o perle*. Praha : Vyšehrad, 1998. Str. 298.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th edition. New York: Shambhala, 2003. 880 s. ISBN: 978-1-59030-199-9.

Bible : Překlad 21. století. 1. [s.l.] : Biblion, 2009. 2276 s. ISBN 978-80-8728 06-9.

CULDAUTOVÁ, Francine. *Nástin gnostické teologie*. 1. Vyd. Praha Oikoymenh, 1999. 82 s. ISBN: 80-86005-87-9.

DORESSE, Jean. *The Secret Books of the Egyptian Gnostics*. 1986. Rochester, Vermont: Inner Traditions International, 1986. 445 s. ISBN: 0-89281-107-2.

DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I*. 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. 464 s. ISBN: 80-7021-839-8.

DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Příběhy apoštolů : Novozákonní apokryfy II*. 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2003. 568 s. ISBN: 978-80-7021-858-7.

DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Proroctví a apokalypsy : Novozákonní apokryfy III.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2007. 568 s. ISBN: 978-80-7021-814-3.

Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. 270 s. ISBN: 80-7217-543-2.

KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s. ISBN: 80-902072-0-0.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Evangelium Pravdy*. Praha : Herrmann & synové, 1994. 119 s. ISBN 978-80-7363-197-0.

Rukopisy z Nag Hammádí 1 : Kodex II/2-7. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s. ISBN 978-80-7021-875-4.

PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent.* 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. 182 s. ISBN 0-679-72232-7.

PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels.* 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. 182 s. ISBN 0-679-72453-2.

POKORNÝ, Petr. *Píseň o perle.* Praha : Vyšehrad, 1998. 328 s. ISBN: 80-7021 246-2.

RUDOLPH, Kurt. *Gnosis.* 1987, New York: HarperOne, 2006. 432s. ISBN: 978 0060670184.

The Nag Hammadi Library. James. M. Robinson. 1990 3th edition. San Francisco: HarperCollins Publishers, 1990. 549 s. ISBN: 0-06-066934-9.

VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power.* 1979, 1st edition. Londýn : 1979. 256 s.

SEZNAM ZKRATEK

1K ... První list Korintským

2K ... Druhý list Korintským

Ef ... Efezským

Ga ... Galatským

Gen ... Genesis

J ... Evangelium podle Jana

L ... Evangelium podle Lukáše

Mt ... Evangelium podle Matouše

Mk ... Evangelium podle Marka

NHC ... Nag Hammadi Codex

Ř ... Římanům

Sk ... Skutky apoštolské

ABSTRAKT

KOZÁKOVÁ, B. *Vzkříšení a svobodná vůle z pohledu křesťanské gnóze*. České Budějovice 2010. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce Doc. Tomáš Machula, Ph.D., Th.D.

Klíčová slova: gnóze, gnosticismus, vzkříšení, svobodná vůle, rané křesťanství, svatí otcové, spasitel, Ježíš Kristus, Nag Hammadí

Práce se zabývá vztahem gnosticizmu, jak se nám o něm dochovaly zprávy zejména z Nag Hammadského nálezu a křesťanské církve z pohledu polemik církevních otců. Snaží se o vystihnutí základních bodů společných všem verzím klasického kosmogonického gnostického mýtu. Probíráno je téma vzkříšení Ježíše Krista a vztah víry v něj k vytváření struktury církevní organizace. Dalším tématem je problematika svobodné vůle, dobra a zla a jeho důsledky pro lidskou morálku. Jak se její chápání může měnit na základě různých interpretací starozákonního textu příběhu Adama a Evy, tak jak je vyprávěn v knize Genesis.

ABSTRACT

The Ressurrection and free will from the gnostic view

Comparison of phenomenons as seen by gnostic christians and a catholic church.

Key words: gnosis, gnosticism, ressurection, free will, early christianity, church fathers, savior, Jesus Christ, Nag Hammadi

The thesis describes the relationship between the ancient Gnosticism as we know it from the Nag Hammadi library and as it is described in the works of early church fathers and New Testament. It outlines basic topics similar to all versions of a classical cosmogenic Gnostic myth. The subject of the faith in the resurrection of Jesus Christ and its relationship to the establishing a Church structure is discussed. Another topic is the problem of human free will and that of good and evil and its consequences for human morale. The ways of different understanding to it are presented, based on Old Testament story of Adam and Eve as reffered to in the book of Genesis.